

Formverket el. Bøyingslæra (Morfologien)

Substantiv

1. Regelrette substantiv

Bøyinga av dei regelrette substantiva er enkel i Vennesla-dialekten. I *eintal* har dei stort sett same bøyinga som i nynorsk:

Hankjønnsord: *ein bil – bilen*

Hokjønnsord: *ei båg (= bok) – båga*

Inkjekjønnsord: *et tau – taue (= tauet)*

I *fleirtal* blir hankjønns- og hokjønnsorda bøygd langt enklare enn i nynorsk, – med endinga *-e* i ubunden form og *-ane* i bunden form.

Dei fleste inkjekjønnsorda får inga ending i ubunden form fleirtal – som i nynorsk, men svært mange av dei kan i tillegg ha endinga *-e* i denne forma. Me seier såleis t.d. *mange hus* eller *mange huse*. I bunden form fleirtal endar au inkjekjønnsorda på *-ane*.

Bøyingsmønsteret for dei regelrette substantiva i Vennesla-målet ser då slik ut:

ein stud – studen – stude – studane (tonem 1 i b.eint., tonem 2 i baa fl.talsformene)

ein kjælke – kjælken – kjælke – kjælkane (tonem 2 i alle fire formene)

ei spann – spanna – spanne – spannane (tonem 1 i b. eint., tonem 2 i baa fl.t.formene)

ei jænte – jænta – jænte – jæntane (tonem 2 i alle fire formene)

et hus – huse – huse (el. *hus*) – *husane* (tonem 1 i b.eint., tonem 2 i baa fl.talsformene)

et jære – jære – jære – jærane (tonem 2 i alle fire formene).

Vm. har ingen tonelagsskilnad i trykksterke einstavingsord.(*stud, spann, hus*).

Einstava substantiv får som regel einstavings tonelag i b.form eintal (*studen, spanna, huse* (= huset)) og tostavings tonelag i fleirtal.

Substantiv med svak bøyning har tostavings tonelag i alle fire bøyingsformene i vm.

Døme på substantiv som bare har ubundne fleirtalsformer utan ending:

Hankjønnsord: mange *feil, ting, skåo, litår, fåod, metår*

Hokjønnsord: mange *mil*

Inkjekjønnsord: mange *lamm, kått, egg, fjell, tonn*

Litår, fåod, metår, mil og *tonn* er måleeeiningar, og slike ord har som regel inga ending i ub. fl.tal.

Ein del einstava inkjekjønnsord med kort rotvokal har inga ending i ub. fl.tal i vm.

2. Substantiv med vokalskifte i fleirtal.

Somme av desse er såkalla slektskapsord.

Hannkjønnsord:

ein far – faren – fedre – fedrane

ein bråor – bråoren – brødre – brødrane

ein mann – mannen – menne – mennane

ein fåod – fåoden – føde – fødane

Hokjønnsord:

ei måor – måora – mødre – mødrane

ei dattår – dattåra – døtre – døtrane

(gamal form: ei dåotte – dåottera – døtre – døtrane)

ei mus – musa – mysne – mysnane

ei tå – tåa (tåna) – tæe (tæene) – tæane (tæenane)

ei tånn – tånna – tæne – tænnane

ei kråon – kråona – krønne – krønnane

ei glåo – glåoa – glønne – glønnane

ei ån – åna – æne – ænane (Eigelannsåna, Rågåna, Ståoråna)

Inkjekjønnsord:

et bån – båne – bånn – bånnane (Vokalskiftet her gjeld bare lengda på rotvokalen: – lang vokal i eintal og kort vokal i fleirtal).

Ei spesiell gruppe hokjønnsord:

Ein del einstava hokjønnsord som i skriftspråket endar på rotvokal i ub. eintal, har i Vennesla-dialekten ei bøyning som tydeleg viser samanhengen med gammalnorsk:

ei ån – åna – æne – ænane
 ei tå – tåna – tæne – tænane
 ei kråon – kråona – krønne – krønnane
 ei øy – øyna (Honsøyna, Drivenesøyna)
 ei brun – bruna (hængebruna, Samkombruna)

Utviklinga frå gammalnorsk på forma *bruna* tenker ein seg slik:
bru hina > *bru ina* > *bruna* (*hina* er den etterhengde bundne hokjønnsartikkelen i gammalnorsk).

Merk: ei liknande bøyning har hankjønnsordet *måon* (= mo):
 ein måon – måonen – måone – måonane (Måseimåonen, Vennesla-måonen, Tjovmåonen).

Verb

Me har tidlegare vore inne på at Vennesla-dialekten er eit e-mål (Sjå under 'Lydverket' ovanfor!). Det tyder m.a. at dei aller fleste verba har infinitivsendinga – e.: *å leide, å sidde, å kåmme, å finne* osv..

Som i dei norske skriftspråka, endar ein del verb i vm på rotvokalen i infinitiv: *å nå, gli, bu, rão, bla, sje, gå, fly*. Me finn både svake og sterke verb i denne gruppa.

Det ser elles ut til å vere ein utviklingstendens at dialekten vår etter kvart får fleir svake former inn i bøyningane av dei sterke verba. Men samstundes viser det seg at *det særeigne tonefallet (tonem 1) hos presensformene av dei sterke verba*, er det som held seg lengst og fortel når me har med eit *opphavleg* sterkt verb å gjere. Me skal få døme på dette under avsnittet om dei sterke verba.

Presensformene hos opphavleg svake verb har tonem 2.

Presens partisipp endar i vm. vanlegvis på –anes: *syklandes, plystranes, læanes*. Men Astri Jortveit Horn har funne at presens partisippformer, som er brukte som forsterkingsledd til eit adjektiv t.d., av og til mistar endings-s i eldre Venneslamål: "*Æ blei håppanne gla då Jåon sa 'an ville kåmme på besøg!*" – Endinga – *anne* er uttaleform av den opphavlege presens partisipp-endinga –*andi* i norrønt (-*ande* i nynorsk). Truleg syner overgangen *hoppande* > *håppanne* nest siste steget i utviklinga av presens partisipp-forma i vm. – med assimilasjonen *nd* > *nn*. Siste steget i denne prosessen ser me då i dømet *hoppanne* > *hoppanes*.

1. Svake verb

a-verb (med –a som ending i preteritum):

å kaste – (nå) kaste (du) – (i går) kasta (æ) – (æ he) kasta
 å labbe – labbe – labba – labba
 å sykle – sykle – sykla – sykla

e-verb (med -te som ending i preteritum):

å tenke – tænke – tænkte – tænkt
 å lyse – lyse – lyste – lyst
 å kjænne – kjænne – kjænte – kjænt

Me har etter måten få a-verb i Vennesla-målet. Mange av verba som har – eller kan ha – bøyning som a-verb i det nynorske skriftspråket, blir ofte bøygd som e-verb i vm.. Og det er ein del vakling hos venndølane når dei skal velje mellom a-verbformer eller e-verbformer, syner Astri Jortveit Horn i oppgåva si. Dei tryggaste a-verbformene i vm. er dei som har rotstavingar med ”problematiske” konsonantsamband som t.d. –dn– i *rådne*, –gl– i *mogle*, –gr– i *spigre*. Her ”tvingar” a-verbformene i preteritum og perf.part. seg fram: *rådna*, *mogla*, *spigra*.

Denne tendensen til at enkelte a-verb etter kvart får bøyning som e-verb er endå sterkare i kystbygdene omkring og vest for Kristiansand. Der kan ein t.d. treffe på ”vanskelege” preteritumsformer som ’syklte’ (av *å sykle*) og ’labde’ (av *å labbe*).

e-verb (med –de som ending i preteritum):

å bygge – bygge – bygde – bygd
 å stræve – stræve – strævde – strævd (*stræfte* – *stræft* hos eldre)
 å feie – feie – feide – feid
 Som *bygge* gjeng t.d. *sjygge* og *våge*.
 Som *stræve* gjeng m.a. *prøve*, *love* og *leve*.
 Som *feie* gjeng *bøye*, *greie*, *veie*, *leie* og *pløye*.

Verba her har rotstavingar som endar på ’g’, ’v’ eller diftong. Desse endingane kan altså gje verba preteritumsendinga –de . Samstundes har dei tostavings tonelag på presensformene, noko som syner at dei er *opphavleg* svake. Verb med desse bøyingskriteria er ikkje særleg mange i vm..

e-verb (med –dde som ending i preteritum):

nå – nå – nådde – nådd
 bu – bu – budde – budd
 grue (sæ) – grue – grudde – grudd

Som ’nå’ og ’bu’ bøyer me dei fleste svake verba som endar på lang rotvokal i infinitiv, t.d. *su*, *træ*, *tru*, *sku*, *flå*, *spå smi*, *sy*, *dø*, *skåo*, *råo*, *spy*, *bry*.

–’spy’ og ’bry’ kan ved sida av dei svake formene ‘spydde’ og ‘brydde’ ha dei sterke formene ‘spøy’ og ‘brøy’ i preteritum. Desse er analoge former til preteritumsformene i 2. klassa av dei sterke verba.

– Legg elles merke til korleis diftongen 'åo' endrar seg til kort 'o' eller 'å' i preteritum og perf. part, av verba 'skåo' og 'råo':

skåo – skåo – skodde – skodd ("Nå håb' æ du he skodd hesten godt!").
 råo – råo – rådde – rådd ("Me he rådd te saga på Gråvane mange gånge færr å hænte sagelson.").

Med skarre-r som nærmaste nabo har tronge vokalar ein tendens til å bli opnare i vm.. Dette gjer nok til at me her får formene *rådde* og *rådd* i staden for dei meir sannsynlege og venta formene *rodde* og *rodd*.

Som 'grue' bøyer me ei lita gruppe svake verb som i infinitiv endar på -e etter lang rotvokal:

å *grue*: Per *grudde* sæ fælt te å gå på skulen dønn daen.
 å *kvie*: Ho *kvidde* sæ færr å seie nei takk te maden som tanta setta fram te 'o.
 å *tie*: Bånnane *tidde* då læråren kåmm inn.
 å *vie*: "Præsten he *vidd* dei te mann og kåne færr længe sia. Så dei lev' ikkj' i synn!"

Svake verb med uregelrett bøying:

å spør – spør – spørte – he spørt
 å jårr – jårr – jåore – he jårt
 å seie – seie – sa – he sagt
 å tåre – tår – tårte – he tårt ("Tår du værkeli klatre i de fjelle?")
 (å tare) – tar – tarte – he tart ("Tar dykken bråge sånn? Æ fær' ikkje såve!").

Sjå om ('tare') i ordlista!

2. Sterke verb.

Sterke verb har *einstava former i preteritum* som kjenneteikn. Dessutan har dei fleste sterke verba *vokalskifte i rotvokalen frå infinitiv til preteritum og perfektum partisipp* – i samsvar med dei ulike avlydsrekkjene.

Hos dei regelrette sterke verba gjeng også dei same konsonantane att i dei ulike a verbo-formene. Som oftast har desse verba også same rotvokalen i infinitiv og presens (dvs. på presenssteget). Dersom presensforma har annan rotvokal enn infinitiven, skuldast det omlyd.

I vm. finn me ein god del omlydte presensformer blant dei sterke verba, [t.d. *søve* (av 'å såve') og *te* (av 'å ta')], – slik det også er i nynorsk. Dette gjeld t.d. dei fleste sterke verba med rotvokalane 'å' ('o') og 'a' i infinitiv.

Dei aller fleste sterke verba i vm. endar elles på ein svak -e i presens. Denne e-en er ein tilleggsvokal (svarabhaktivokal). Han har kome i staden for ein -r som

var ei presens-ending i norrønt, (norrønt 'kemr' har t.d. blitt 'kjæme' i Vennesla-målet).

Under avsnittet om **avlyd** ovanfor nemnde eg at eg ville leggje bøyinga av dei sterke verba i Vennesla-målet inn i eit bøyingsmønster med 6 (7) klasser slik det er vanleg i norrønt og nynorsk mål. Saman med Vennesla-formene set eg for kvar klasse au opp typiske norrøne og nynorske døme-former for å syne endring og utvikling fram mot Vennesla-formene. Endringane vil bli kommenterte.

I norrønt mål (gammalnorsk) fanst det fleire former av verbet både i presens og i preteritum. Dei kunne t.d. førast opp i 'eintal indikativ', i 'fleirtal indikativ' og i 'konjunktiv'. Me kjenner igjen slike nemningar frå moderne tysk grammatikk med t.d. fleire ulike former av verbet både i eintal og fleirtal. Det er altså tale om eit gammalt germansk fenomen.

I moderne norsk er det svært lite tilbake av dette meir innfløkte bøyings-systemet, og i oppsettet nedanfor fører eg opp bare éi av dei nemnde presens- og preteritumsformene i norrønt, nemleg *eintal indikativ* som ligg til grunn for presens- og preteritumsformene som me har i det nynorske skriftspråket vårt i dag.

Indikativ, konjunktiv og imperativ er nemningar for verbkategoriar (modi) som ved nyansar i tonefall og styrke i talestraumen t.d. er med på å fortelje kva vedkomande talar legg i det han seier fram.

Indikativ er den vanlegaste verbalkategorien (modus-en) i moderne norsk. Han blir brukt i alle alminnelege 'forteljande' utsegner og påstandar.

Imperativ blir til vanleg kalla 'bydeform'. Det er ein verbalkategori som fortel klart kor bestemt talaren er på at det verbet uttrykkjer skal gjennomførast. I moderne norsk er imperativformene som oftast identiske med rotformene av verba: *Kom hit! Sit ned! Reis din veg!*

Konjunktiv er ein kategori det er heller lite att av i språket vårt i dag. Me finn han t.d. i faste uttrykk som "Signe maten!" "Leve Kongen!" Han uttrykkjer ofte ynskje hos den som talar. Og me finn mange døme på konjunktivformer i eldre poesi og i høgtidelege vendingar.

[*Modus* sg – *modi* pl (lat. 'måte', 'mål')].

Nedanfor fører eg opp dei vanlege a verbo-formene *infinitiv – presens – preteritum – perfektum partisipp* der

- tankestrek markerer overgang til neste a-verbo-form.
- skråstrek syner at det finst fleir likestilte former på same a-verbo-steget.
- hakeparentes markerer tillatne sideformer i nynorsk.
- vanleg parentes rundt ei Vennesla-form fortel at ho er lite brukt eller ute av bruk no.

(Under vm. set eg opp *perfektum-forma* saman med hjelpeverbet 'he').

1. klasse [med vokalvekslinga *i — ei — i* i gammalnorsk].

norr: at bita – bitr – beit – bitit
 at riða – riðr – reið – riðit
 at síga – sígr – seig – sígit

nyn: å bite / bita – bit – beit – bite
 å ride / rida / ri – rid / rir – reid / rei – ride / ridd
 å sige / siga – sig – seig – sige

vm: å bide (tonem 2) – bide (tonem 1) – beid – he bede
 å ri – ri – rei – he ridd
 å si – si – sei – he sidd

Til denne klassa reknar me au det mykje brukte å 'bli' som i vm. er bøygd slik:

å bli – bli – blei – he blitt. Me har fått det frå lågtysk 'bliven' via dansk 'blive'.
 'Å bli' har erstatta det norske 'å verta' i dialekten vår.

2. klasse [med vokalvekslingane **ú, jó, jú** — **au** — **o** i gammalnorsk].

norr: at bjóða – býðr – bauð – boðit
 at brjóta – brýtr – braut – brotit
 at fljúga – flýgr – flaug – flogit
 at skjóta – skýtr – skaut – skotit
 at súga – sýg – saug – sogit

nyn: å byde / byda / by [bjode / bjoda] – byd / byr – baud – bode / bodi
 å bryte / bryta – bryt / [bryter] – braut – brote / broti
 å fly / flyge / flyga – flyr / flyg [flyger] – flaug – floge / flogi
 å skyte / skyta [skjote / skjota] – skyt – skaut – skote / skoti
 å suga – syg – saug – soge / sozi

vm: å by – by – bøy (bau) – he bydd
 å bryde (tonem 2) – bryde (tonem 1) – brøyd (braud) – he brøde (bråde)
 å fly – fly – fløy (flau) – he flydd
 å slyde (tonem 2) – slyde (tonem 1) – sjøyd (skaud) – he sjøde (skåde)
 å su – su – sudde – he sudd

Merknader til 1. og 2. klasse av dei sterke verba:

Som 'bide' gjeng m.a. 'drive', 'pibe', 'grike', 'skrive', 'hive', 'skrige', 'slide',
 'trive', 'grine'.

Som 'bryde' og 'slyde' gjeng t.d. 'flyde', 'fyge', 'krybe', 'stryge', 'fryse',
 'drybe'.

Som 'fly' og 'by' gjeng t.d. 'ly' (= 'lyge') og 'smy' (= 'smyge').

Som 'si' og 'ri' gjeng m.a. 'gli', 'svi', 'vri', 'skli', 'skri', 'li' [= 'lide' el. 'gå' (om tida) – "De li alt langt på daen".],

'Su' er i dag fullt ut eit svakt verb i vm. og høyrer saman med klassa av svake verb som endar på rotvokalen i infinitiv (t.d. 'bu', 'nå', 'tru', 'sy' osv.).

Me ser at Vennesla-formene har "blaude" konsonantar i samsvar med dei vanlege reglane.

Partisipp-formene *ridd* (av 'ri'), *glidd* (av 'gli'), *svidd* (av 'svi'), *flydd* (av 'fly'), *bydd* (av 'by') osv. er svake former som er analoge med tilsvarende former av dei svake verba som i infinitiv endar på rotvokalen, t.d. *trudd* (av 'tru'), *nådd* (av 'nå') osv..

Rotformene (el. infinitivformene her) som i vm. endar på vokalane -i eller -y, endar i norrønt, som me ser, på konsonantane 'g' eller 'ð' ("stungen" 'd') etter rotvokalen. I vm. blir dei to lydane ('d' og 'g') stundom borte når dei kjem i denne posisjonen. Der er elles ein viss tendens i dialekten vår til slikt bortfall også i rotformene til andre ordklasser enn verb – så lenge det er tale om opphavleg norske former.. [Jfr. t.d. overgangane *dagr- s,m* (norr) > *dag* (nyn.) > *da* (vm.), *tið - s,f* (norr.) > *tid* (nyn.) > *ti* (vm.), *bliðr - adj.* (norr) > *blid* (nyn.) > *bli* (vm.)].

brøyd - brøde, sjøyd - sjøde, frøys - frøse osv. er yngre former som etter kvart skuver ut dei eldre formene *braud - bråde, skaud - skåde, fraus - fråse* osv. i Vennesla-målet . – I hovudoppgåva si har Astrid J. Horn gjennom informantintervju funne at denne prosessen har kome svært langt i dag. Hennar slutning er denne: " – Også dei eldre informantane mine bruker så godt som berre dei nye formene. Eit unntak finn ein i bøyinga av verbet 'å sjyde' der dei eldre og somme i mellomgenerasjonen kan ha pret.- og perf. part.-formene 'skaud' og 'skode' ved sida av dei nye formene ".

Ein kan rekne med at yngre venndølar konsekvent nyttar formene *brøyd - brøde, sjøyd - sjøde* osv. i dag.

Dei yngre formene *brøyd - brøde* osv. finn me i dialektane langs heile Agderkysten med dei næraste innlandsbygdene, i dialektane kring Oslo-fjorden (*brøyt - bryti* osv.) og elles i ei rekkje av bymåla våre. Det er laga ulike teoriar på korleis og kvifor desse formene har vakse fram.

I språkutviklinga er det ein tendens til at formverket etter kvart blir enklare, og den mest tillitvekkande teorien i dette høvet går ut på at det nye bøyingsmønsteret i 2. klassa av dei sterke verba (*bryde-brøyd-brøde / bryte-brøyt-bryti*) har blitt analogisk påverka, gjort meir lik, måten dei sterke verba i 1. klassa er bøygd på (*bide-beid-bede / bite-beit-biti*). Når denne prosessen er over, er einaste skilnaden mellom bøyingsmønstra i dei to klassene at rotvokalane i a verbo-formene i 2. klassa (*y,øy,ø*) er runda vokalar, – hos 1. klassa er dei framleis urunda. Det tyder, reint konkret, at tunga har same posisjonen i munnhola anten du uttaler 'i' eller 'y'. Men for å få fram ein riktig 'y', må du samstundes runde lippene (Prøv det same med *ei-øy* og *e-ø* !).

Denne påverknaden har altså gått frå 1. kl. mot 2. kl., dei einaste klassene av

sterke verb som opphavleg har diftong som rotvokal i preteritum. Ein kan ikkje vise til ein liknande påverknad mot klasser av sterke verb med monoftong som rotvokal i preteritum. Ein finn heller ikkje slik påverknad hos desse klassene seg imellom.

Det finst såleis gode argument for å meine at dei to klassene av sterke verb med diftong i preteritum kan reknast som éi klasse når den nemnde endringsprosessen er over i dialekten vår.

Det er dialektforskarer Arne Torp som står bak denne teorien som han utviklar grundig i "Maal og Minne" for 1980 (ss. 185 – 190) og i boka "Landvikmålet" som han gav ut i 1986 (ss. 92 – 95).

3. klasse [med vokalveksling *e (i, ja, y, ø)* — *a/q* — *o/u* i gammalnorsk].

Rotvokalane utanfor parentesane er dei opphavlege.

norr: at bjarga – bergr – barg – borgit
 at detta – dettr – datt – dottit
 at finna – finnr – fann – funnit
 at syngva – syngv – song – sungit
 at søkkva – søkkv – søkk – sokkit

nyn: å berge / berga – bergar – berga – berga
 å dette / detta – dett – datt – dotte / dotti
 å finne / finna – finn – fann – funne / funni
 å syngje / syngja / [syngje / synga] – syng [synger] – song – sunge / sungi
 å søkke / søkka – søkk [søkker] – søkk – sokke / sokki

vm: å bæрге – bæрге – bæрга – he bæрга
 å dette – dette – datt – he dåtte / dotte
 å finne – finne – fant – he fonne / fånne
 å sønge/syngje – sønge /syngje – sang / sång – he songe / sånge (søngt/syngt)
 å søkke – søkke – såkk – he søkkt (såkke)

Merknader til 3.klassa av dei sterke verba:

'Bjarga' har einstava preteritumsform i gammalnorsk og er såleis sterkt verb. Rotproduktet 'ja' i infinitiv har kome ved bryting av opphavleg 'e' i urnordisk (*bergan > bjarga), medan presensforma framleis held på 'e' (bergr).

I moderne tysk har dette verbet dei opphavlege lydovergangane som sterkt verb: *bergen* – *barg* – *geborgen*.

Som tidlegare nemnt, er bryting fyrst og fremst eit nordisk fenomen. I så måte har danskane forma 'bjærge' med brytingsproduktet 'jæ', og gammal riksmålsform er 'bjerger' med brytingsproduktet 'je'.

I skriftmåla våre er dette verbet blitt svakt (a-verb). Denne overgangen er gjennomført fullt ut ved at også presensforma har fått tonem 2-uttale. Slik er det også i vm.

Rotvokalen 'æ' i vm har blitt til ved påverknad av nabolyden 'r' (skarre-r).

Verba 'snørte' (= 'snerte'), 'velte' og 'værpe' som opphavleg høyrer denne klassa til, er au fullt ut svakt bøygde i vm. (a-verb).

Verba 'hjalpa' (= 'hjelp') og 'skjalfa' (= 'skjelve') blei i norrønt bøygde som 'bjarga'. Hos mange eldre venndølar finn me att mykje av dei gamle sterke formene:

å jælpe – jælpe – jalp – he jolpe / jålpe (med mange ulike brytingsprodukt)
å sjelve – sjelve – skalv – he skålve

Som 'dette' gjeng m.a. 'knekke', 'kvekke', 'række', 'skvette', 'sleppe', 'smelle', 'sprække', | 'sprætte', og 'strække' i Vennesla-målet.

Men 'smelle' skil seg litt ut ved at preteritumsforma er 'smalt' (ikkje 'small'). Og skarre-r som nabolyd gjev også her lydovergangen e>æ i somme av døma.

Som 'finne' gjeng t.d. 'binne' (= binde), 'spinne', 'fårsvinne', 'vinne', 'brønne' og 'rønne'. Alle preteritumsformene her endar på -t i vm: *spant, fårsvant* osv.

Som 'sønge'/'syngje' gjeng t.d. 'hænge', 'slænge', og 'trænge'.

Som 'søkke' gjeng t.d. 'røkke', 'støkke' og 'tygge'.

4.klasse [med vokalveksling **e (o, i) – a – o (u)** i gammalnorsk].

norr: at bera – berr – bar – borit

nyn.: å bere / bera – ber – bar – bore /bori

vm.: å bere – bere – bar – he bære / bert

Merknader til 4. klassa av dei sterke verba:

Som 'bere' gjeng 'stele' / 'stjele' og 'skjere':

å stele / stjele – stele / stjele – stal / stjal – he ståle / stjåle (stjelt)

å sjere – sjere – skar – he skåre (sjert)

Ein del sterke verb med avvikande bøyning høyrer frå gammalt heime her:

å kåmme – kjæme – kåmm – he kåmme (norr: *koma – kemr / kømr – kom – komit*)

å såve – søve – såv – he såve (norr: *sofa – sefr / søfr – svaf – sofit*)

å veve – veve – vefte – he veft (norr: *vefa – vefr – vaf / of – vofit / ofit*)

å sømme – sømme – sømte – he sømt (norr: *svima – svim – svam – svimit/sumit*)

Presensformene 'veve' og 'sømme' blir uttalte med tonem 1 og har såleis sterk bøyning i vm.

Preteritum og perf. part.av dei same to verba er svake former.

5. klasse [med vokalvekslinga **e (i)** — **a** — **e** i gammalnorsk].

norr: at lesa – lesr – las – lesit
at sitja – sitr – sat – setit

nyn: å lese /lesa – les [leser] – las – lese / lesi
å sitje / sitja / [sitte /sitta] – sit [siter / sitt / sitter] – sat – sete / seti

vm.: å lese – lese – las (leste) – he lest
å sidde – sidde – sadd – he sådde / sodde / sidde (sede)

Merknader til 5. klassa av dei sterke verba.

Som 'lese' gjeng 'je', 'be', 'ede' og 'drebe' (men *ede* har rotvokalen â i preteritum. Sjå nedanfor!):

å je – je – ga – he jett	(norr: <i>gefa – gefr – gaf – gefit</i>)
å be – be – ba – he bedd	(norr: <i>biðja – biðr – bað – beðit</i>)
å ede – ede – åd – he ede	(norr: <i>eta – etr – át – etit</i>)
å drebe – drebe – drab – he drept	(norr: <i>drepa – drepr – drap – drepit</i>)

Som 'sidde' bøyer me 'ligge', men med rotvokalen 'â' i preteritum:

å ligge – ligge – lå – he lågge / logge / ligge / (leie) (norr: *liggja – liggr – lå – legit*)

Parentesforma 'leie' er gammal Vennesla-form som truleg ikkje lenger er i bruk. Det er tale om den nynorske perf.part.-forma 'lege' som ein reknar med i si tid hadde palatal uttale av 'g' i vm.. Palatallyden (halvvokalen 'j') gjekk så etter kvart over til fullvokalen 'i' då diftongen 'ei' blei danna. Utviklinga kan kanskje illustrerast slik:

lege (utt.:leje) > leie.

(Sjå under avsnittet Vokalisering av konsonanten 'g' lengre framme!)

To verb som er mykje brukte ('vere' og 'se') høyrer 5. klassa til. Dei har enkelte litt spesielle bøyingsformer:

norr: at vera – er – var – verit (eldre former med 's': vesa – es – vas – vesit)
at sjá – sér – sá – sét

nyn: å vere / vera – er – var – vore /vori
å sjå – ser – såg – sett

vm: å vere – æ – va – he vore / vort / vært
å se – ser – så – he sett

Dei eldre norrøne / germanske formene av **'vera'** med 's' i stamma finn me i dag t.d. att i eng. 'is' og 'was' og i tysk 'gewesen' (Sjå nærare om dette under 'vere' i ordboka!).

Preteritumsformene med rotvokalen 'å' her (*åd, lå, så* i vm.) hadde opphavleg lang 'a' i rota – slik det "skulle" vere etter den 5. avlydsrekka. Lang lyd blei i norrøn tid markert med aksent (å = lang 'a'). Men frå om lag 1200 og utetter fekk denne lange á-en etter kvart eit mørkare og rundare preg som endte med at han til slutt blei uttalt som vår 'å' i dag, Når me les norrøne tekstar i dag, er det vanleg å uttale 'á' som 'å'.

Infinitiven 'se' i vm. har me truleg fått frå dansk. Han er avkorta (synkopert) form av eit eldre 'séa'.

Overgangen *séa* > *sjá* (sjå) har blitt til ved trykkoverføring og hiatus mellom rotvokalen -e og infinitivsendinga -a. Med hovudtrykket på endingsvokalen er 'é' blitt redusert til halvokalen 'j'. Utviklinga kan ha vore slik: *séa* > *seá* > *siá* > *sjá* (sjå)

Me talar om **hiatus** i språkleg samanheng dersom to vokalar støyter saman utan at dei dannar diftong. I ordet *koffein* t.d. lagar 'e' og 'i' ingen diftong, men dannar kvar si staving og må uttalast som dei vokalane dei er.

6. klasse (med vokalvekslinga **a – o – a** i gammalnorsk).

Vokalvekslinga som er vist her, er i samsvar med den 6. avlydsrekka. Det tyder at 'a' er rotvokal på presenssteget [dvs. *infinitiv* + *presens*] og i *perfektum partisipp*, og 'o' i *preteritum*. Men det er mange unntak, noko som ofte skuldast i-omlyd i presens. – Eg legg elles vekt på å syne verb av denne klassa som har litt spesielle former i vm.:

norr: at fara – ferr – fór – farit
at standa – stendr – stóð – staðit
at taka – tekr – tók – tekit
at grafa – grefr – gróf – grafit
sverja – sverr – sór – svarit / sorit
deyja – deyr – dó – dáit

nyn: å fare / fara – fer [ferer] – fór – fare / fari
å stå – står – stod [sto] – stått [*stande* / *standa* – *stend* el. *stender* – *stod* el. *sto* – *stade* / *stadi*]
å ta el. take / taka – tek [tar el. teker] – tok – teke / teki [tatt]
å grave / grava – grev [grever] – grov – grave / gravi
å sverje / sverja – sver [sverer] – svor – svore / svori
å døy [dø] – døyr [dør] – døydde [dødde] – døydd el. døytt [dødd el. døtt]

vm.: (å fare) – fere – fåor – he (fare) / (fart)
 å stå – stænne – ståo – he stått
 å ta – te el. ter – tåo – he tatt
 å grave – grave (greve) – grafte (gråov) – he graft
 å sværge (sværje) – sværge (sværje / svere) – svåor (sværga / sværja)
 – he sværga / sværja (svåre)
 å dø – dø – dødde (dø'e) – he dødd

Merknader til 6. klassa av dei sterke verba:

'fare' har halde godt på den opphavlege bøyinga i vm.. Men enkelte av formene er lite i bruk i dag. Preteritumsforma er kanskje mest nytta. ("Han fåor som et ålja lyn nerøve bakkane."). Men me høyrer også presensforma brukt i uttrykk som "Håssen æ de du fere!" t.d. når ein uforsiktig gutunge tippar mjølkeglaset og søler til bordduken..

Me eig bøyingsformer frå både **'stå'** og **'stande'** i dialekten vår (Sjå bøyingsane i norrønt og nynorsk ovanfor!). **'stande'** er eldst av dei to infinitivane hos oss. Han går tilbake på ein sannsynleg germansk infinitiv **standán*.

'stå' er eigentleg ei forholdsvis gammal sideform til **'stande'** og kan ha kome til oss frå lågtysk via Danmark og Sverige. Men sume meiner formene med 'å' som rotvokal har blitt til her heime ved analogisk påverknad frå tilsvarende former av **'gå'** (= 'gange' – Sjå under klassa nedanfor her!).

Presensforma **'stænne'** (= 'stend') er i-omlydt form av **'stande'**.

Preteritumsforma **'ståo'** (= stod) høyrer heime blant a verbo-formene til båe infinitivane, men ho var på plass lenge før formene med 'å' som rotvokal trengde ut infinitiven **'stande'** og perf.part.-forma **'stae'** (= stade) i dialekten vår.

Presensformene **'te'** og **'ter'** til verbet **'å ta'** vitnar igjen om kor "uviljuge" venndølane er til å gje slepp på det gjennomgåande gamle preget presensformene av dei sterke verba har i målet sitt. Sume, kanskje helst dei unge, har gått så langt at dei har sleppt til endingskonsonanten 'r' frå skriftforma 'tar', men den gamle rotvokalen 'e' frå den norrøne presensforma 'tekr' (av 'taka') er framleis på plass i 'ter'.

Truleg har presensforma tidlegare vore **'tege'** (med vanleg velar g-lyd) i vm., – slik ho t.d. er i delar av Marnardal i dag.

Og kanskje har ein eller annan venndøl i eldre tid sagt t.d. "He du **teie** mæ dæ nåkk niste?" – Altså med ei perf.part.-form med vokalisering av 'g' (Jfr. perf.part.-forma 'sleie' under verbet 'slå' nedanfor!).

Som 'å ta' gjeng 'å dra':

vm: å dra – dreie – dråo – he dradd (norr: draga – dregr – dró – dregit)

Presensforma **'dreie'** er spesiell. Ho blir uttalt med tonem 1, det typiske presens-tonemet for dei sterke verba. Ho er ekte "etterkomar" av den norrøne presens-

forma 'dregr', og har truleg vore gjennom fylgjande utvikling: 'dregr > drege (dreje) > dreie. – Ettersom endingsvokalen er tilleggsvokal (svarabhaktivokal), kan ho ha blitt til ved analogi – t.d. ved påverknad av gamle perf.part.-former som har vore gjennom prosessen med vokalisering av 'g'.

Som '**grave**' gjeng t.d. 'gale', 'male' og 'gnage' som alle har svak bøyning i vm. i dag.

Me skal likevel ikkje langt tilbake i tid då me framleis høyrde presensformene som har *i-omlyd* og blir uttalte med *tonem 1*: 'greve', 'jele', 'mele', og 'gnege'.

'**sværge**' ('**sværje**') er svakt verb hos oss i dag (a-verb), men dei sterke formene 'svere' (presens) og 'svåor' (preteritum) kjem nok fram ein gong imellom ("Han svåor på at de va sant.").

Svak bøyning har også '**dø**'. I dag høyrer det heime blant verb som endar på lang rotvokal i infinitiv. – I preteritum og perf.part. er rotvokalen kort framføre endingane *-dde* og *-dd*.

Bokmålsforma 'døde' med lang rotvokal i preteritum er elles mykje brukt i daglegtalen, men med bortfall av d-en i preteritumsendinga (dø'e).

7. klasse (reduplikasjonsverb i gammalgermansk og urnordisk tid).

Ein reknar med at dei såkalla *reduplikasjonsverba* i si tid danna preteritumsformer ved at rotstavinga blei teken opp att (blei reduplisert). Me har belegg for slike verbformer på gotisk i Wulfilas bibelomsetjingar (om lag 360 e.Kr.). Denne måten å lage fortidsformer på fall bort etter kvart som utviklinga mot eit norrønt mål hos oss gjekk sin gang i Synkopetida.

Nokre døme på denne overgangen kan vere:

gl.germ./urnord.	gotisk		norrønt
* <i>he-heit</i>	(<i>haihait</i>)	>	<i>hét</i> (av ' <i>heita</i> ').
* <i>le-láik</i>	(<i>lailaik</i>)	>	<i>lék</i> (av ' <i>leika</i> ').
* <i>e-áuk</i>	(<i>ai auk</i>)	>	<i>jók</i> (av ' <i>auka</i> ').
* <i>fe-banh</i> (> * <i>fe-fanh</i>)		>	<i>fekk</i> (av <i>fā</i>)
* <i>he-haw</i>		>	<i>hjó</i> (av ' <i>hoggva</i> ').
* <i>ge-gáng</i>		>	<i>gekk</i> (av ' <i>ganga</i> ').
* <i>he-hald</i>	(<i>haihald</i>)	>	<i>helt</i> (av ' <i>halda</i> ').

Eit anna sams merke hos desse verba var at *presenssteget* og *perf.part.* frå gammalt av hadde same rotvokalen, og preteritum ein annan vokal (Jfr. parentesane til verbtrekkjene nedanfor!). Men det varierte vokalskiftet i avlydsrekkjene med omlydar, fl.talsformer osv. skapar likevel eit litt brokut bilete av desse verba som eiga klasse.

Mange av verba høyrer elles til dei som er med på å gje Vennessla-målet noe av særpreget sitt. Her kjem eit utval:

norr.: at heita – heitr – hét – heitit	(ei – é – ei)
at leika – leikr – lék – leikit	(ei – é – ei)
at auka – eykr – jók – aukit	(au – jó – au)
at hoggva – høggr – hjó (pl. hjoggu) – hoggvit	(o – jó – o)
at fá – fær – fekk – fengit (Jf. sv 'fångit')	(a – e – a)
at ganga – gengr – gekk – gengit (< gangit)	(a – e – a)
at halda – heldr – helt – haldit	(a – e – a)
at hanga – henger – hekk – hangit	(a – e – a)
at blása – blæss – blés – blásit	(á – é – á)

nyn.: å heite /heita – heiter – heitte / het – heitt
å leike / leika – leikar – leika – leika
å auke / auka – aukar – auka – auka
å hogge / hogga – hogg [høgger] – hogg – hogge / hoggi
(el.: å hogge – hogger – hogde – hogd / hogt)
å få – får [fær] – fekk [fikk] – fått [fenge / fengi]
å gå – går – gjekk [gikk] – gått
[å gange / ganga – gjeng / gjenger – gjekk – gjenge / gjengi]
å halde / halda – held [helder] – heldt – halde / haldi
å hange / hanga (henge / henga) – heng [henger] – hang (hekk)
hange / hangi
å blåse / blåsa – blæs [blæser] – bles – blåse / blåsi
(el.: å blåse / blåsa – blåser – blåste – blåst).

vm.: å heide – heide – hette – he hett
å lege – lege – lekte – he lekt (el. å leike – leike – leika – he leika)
å auge – auge – aukte /auga – he aukt / auga (el. øge – øge – økte – he økt)
å hågge – høgge – hågg / hågde – he hågd
å få – fære – fekk – he fått
å gå – jænge – jekk – he gått
å halle – hølle – hålt – he hålt
å hænge – hænge – hång / hang – he hængt / hånge
å blåse – blæse – blåste – he blåst

Merknader til 7. klassa av dei sterke verba (reduplikasjonsverba).

Me ser at '**heide**' er ei form med "blaud" konsonant ('d') i innlyd – mellom diftongen 'ei' og endingsvokalen 'e'.

I preteritum og perf. part. har 'ei' som "rotvokal" blitt redusert til 'e' ved monoftongering. (Sjå i ordlista under 'vede' om monoftongering!). Verbet har svak bøyning i vm..

Av dei to formene '**lege**' og '**leike**' er den fyrste av dansk opphav, den andre

er norsk. 'Lege' er i alminneleg bruk i vm. når det er tale om born som leikar ("Vil du lege mæ mæ?"). 'Leike' brukar me når me talar om storfugl som leikar ("Du kann høre årren leike vær mårra innpå myra hær!").

Elles legg me merke til at den "blaude" konsonanten 'g' i 'lege' hardnar til 'k' framføre bøyingsendingane som tek til med hard og ustemt konsonant (i dette tilfellet '-te' og '-t' i henholdsvis preteritum og perf.part.). Både 'lege' og 'leike' er svakt bøygd i dag. Det fyrste er e-verb, det andre er a-verb.

Svakt bøygd er også '**auge**'. Men det er nok ein del vinging i bruken av anten a-verbsformene eller e-verbsformene i preteritum og perf. part..

'Øge' er dansk form som i vm. blir bøygd på same måten som 'lege'.

Presensformene er dei mest standhaftige mot endringar hos dei igjenverande verba med "venneslabøyning" ovanfor. Nesten alle har framleis dei gammalnorske *i-omlydte* rotvokalane, og alle blir uttalte med *tonem 1*. Den slappe e-lyden i ending er *svarabhaktivokal*.

Også enkelte av dei gammalnorske preteritumsformene er lette å kjenne igjen i desse verba.

– Men nedanfor her får kvart av dei sine kommentarar:

'Hågge': I presensforma 'høgge' har me i-omlyden *o > ø*.

'Hjoggu' som er preteritum fleirtal av dette verbet i norrønt (Sjå ovanfor!), ligg med sin korte rotvokal og doble konsonant truleg til grunn for "vår" preteritumsform 'hågg'. 'Hådde' og 'hågd' er nyare former i vm.. Dei har svak bøyning.

'Få' er ei nordisk infinitivsform som kjem av den gammalgerm. infinitiven **fánhan*. Denne ligg au til grunn for m.a. dei nordvestgerm. infinitivane 'fangen' (ty), 'vangen' (nl) og 'fange' (fris). Desse finn me i dag igjen som lån i "vår" infinitiv 'fange' (= 'få tak i', 'take til fange').

Vår nordiske form 'få' – er kan hende resultatet av ein del endringar i samband med synkopetida.

'Fangen' (ty) har m.a. vore innom konsonantendringa *h > g*. (Sjå i eit leksikon om Verners lov og den tyske lydforskyvinga, t.d. i «Store Norske» under 'Verner, Carl' og 'lydforskyvning'!).

Presensforma 'fære' har i-omlyden *a / á(å) > æ*.

Også preteritumsforma 'fekk' er svært så nordisk og norrøn. Dobbelkonsonanten '-kk' har blitt til ved lydforskyvning og assimilasjon slik: *ng > nk > kk*. – Den aktuelle konsonantkombinasjonen '-ng' finn me t.d. att i den norrøne partisippforma 'fengit' (av 'få') og i den tyske preteritumsforma 'fing' (av 'fangen').

'Gå' er truleg ei gammal sideform til norr. '**ganga**' (av germ. **gangan-*) og har gjennomgått ei utvikling som liknar den verbet '*å få*' har hatt. (Sjå ovanfor!). Også denne kortforma synest å vere nordisk fyrst og fremst. Ho høyrer heime i Danmark, Sverige – og på Færøyane au. Elles har engelskmennene si korte form 'go' som kjem av same rota.

Vennesla-forma 'jænge' i presens har i-omlyd a > e(æ) og kjem av infinitiven 'gange'. Det tyder at vm. tidlegare har brukt denne infinitiven dagleg saman med resten av bøyingsformene som høyrer til (*å gange – jænge – jekk – he jænge*) slik det er i nynorsk og i dialektar lengre inne i landet i dag.

Framveksten av preteritumsforma 'jekk' kan samanliknast med utviklinga av 'fekkk' (Jf. den tyske fortidsforma 'ging' (av 'gehen') og sjå under 'få' om danning av dobbelkonsonanten –kk !).

'**Hålle**' er eit lån av dansk 'holde', men med assimilasjonen *ld > ll*. Svensk form er 'hålla'.

"Vår" presensform 'hølle' har i-omlyd [*o(å) > ø*] og svarabhaktivokal, – og blir uttalt med *tonem 1*. På den måten er ho ikkje dansk, men typisk for dei sterke presensformene i vm.. Den danske presensforma 'holder' (uttalt 'hållår' i Kristiansand t.d.) har altså ikkje slått igjennom hos venndølane. Dette syner igjen kor motstandsdyktige presensformene av dei sterke verba i vm. er for påverknad utanfrå.

Dei eldre bøyingsformene for dette verbet i vm. har truleg vore
å halle – helle – helt – he halle.

'**Hænge**' er også ei infinitivsform som høyrer austnordisk mål til. Den danske forma er 'hænge', den svenske er 'hänga'. Vestnordisk form er 'hanga'. Skriftform i norsk bokmål er 'henge' som i preteritum har den sterke forma 'hang' som intransitivt verb og den svake forma 'hengte' som transitivt verb.

'Hange' og 'henge' er likestilte infinitivsformer til det same sterke verbet i **nynorsk**. Det er intransitivt (Sjå ovanfor om dei ulike a verbo-formene!). 'Henge' (el. 'hengje') blir au bøygd svakt og er då transitivt verb i nynorsk.

'Hænge' som presensform av eit sterkt verb i vm. har *tonem 1* – uttale, og endings-e-en er *tillegsvokal el. svarabhaktivokal*.

Preteritumsformene 'hång' og 'hang' blir brukte både intransitivt og transitivt i **vm.**. Den svake forma 'hængte' blir bare brukt i setningar med objekt (transitivt). Såleis kan ein høyre fylgjande framsagt med eitt av tri alternativ i vm.: "Ho 'hang' (el. 'hång' el. 'hængte') klæane på snåora". – Men det heiter alltid: "Klæane 'hång' (el. 'hang') på snåora".

Også når det gjeld bruken av partisippformene 'hængt' og 'hånge' er det ein del vingling:

"Æ he just hængt klæane ud på snåora". Men: "Klæane he 'hånge' (el. 'hængt') ude i heile da".

Det er særleg dei eldre som nyttar formene 'hång' og 'hånge' intransitivt.

'**Blåse**' er opphavleg sterkt verb, men har etter kvart utvikla analogiske former som hos svake verb med endingane '–te' og '–t' i preteritum og perf. part.. I bokmål er dei svake formene dei einaste tillatne etter rettskrivingsreglane. I nynorsk er sterk og svak bøyning sidestilte.

Vennesla-målet har også dei svake formene 'blåste' og 'blåst' i høvesvis preteritum og perf. part., men den sterke presensforma 'blæse' er framleis på plass med *i-omlyd* *å > æ*, *svarabhaktivokal* som endingsvokal og *tonem 1 - uttale*. Og så lenge statsmeteorolog Kristen Gislefoss bruker forma 'blæse' i vêrmeldingane sine på NRK 1, byter nok ikkje venndølane dette ordet ut med 'blåsår'.

Preterito-presentiske verb.

Eg sluttar avsnittet om verba ved å seie ein del om ei lita, men spesiell og interessant gruppe verb. I norrønt er gruppa på 10 verb.

Namnet fortel at presensformene av desse verba er danna etter mønster av preteritumsformene hos sterke verb, – dvs. former med éi staving. Dét har skjedd at den opphavleg sterke preteritumsforma hos desse verba har fått presens-tyding og såleis kome i staden for den "gamle" presensforma som var danna av infinitiven. Samstundes har både preteritum og perf.part. utvikla "nye" former med suffiks frå dei svake verba.

Dei modale hjelpeverba høyrer heime her. Det gjer også '*å eie*' (= å eige). Men '*å vede*' (= å vite) er mest brukt for å illustrere kva eit preterito-presentisk verb er. Eg fører opp dette a verbo saman med eit par av dei modale hjelpeverba (Sjå også under '*vede*' i ordlista!):

norr.: at vita – *veit* – vissi – vitat
 at kunna – *kann* – kunni – kunna
 at thurfa – *tharf* – thurfti – thurft

nyn.: å vite /vete [å vita / veta] – *veit* – visste – visst
 å kunne / å kunna – *kan* – kunne – kunna
 å turve / turva – *tarv* – turvte – turvt

vm.: å vede – *veid* (*vette el. vett*) – visste – he visst
 å konne – *kann* – konne – he kont / konna
 (å tare) – *tar* – tarte – he tart

Presensformene '*veit*' og '*veid*' kan vere danna etter mønster av preteritumsformer hos dei sterke verba i 1. klassa: *beit* (*beid*), *skreik* (*skreig*), *peip* (*peib*) osv. (Om presensforma '*vett*' sjå under '*vede*' i ordlista!)

Presensformene '*kan*' og '*kann*' er truleg danna etter mønster av preteritumsformer hos dei sterke verba i 3.klassa t.d. *fann* (*fant*), *vann* (*vant*) osv.

Også presensformene '*tharf*', '*tarv*' og '*tar*' reknar ein med er utvikla etter mønster av preteritumsformer hos dei sterke verba i 3. klassa t.d. *hjalp* (*jalp*), *skalv* osv.

Presensforma '*vette*' er ei nokså ny form som etter kvart erstattar det "gamle" '*veid*'. '*Vette*' kan reknast som analog form til presensformene av dei sterke verba med *tonem 1-uttale* og *svarabhaktivokal* som endingsvokal og har såleis langt på

veg dei kriteria som skal til for å vere med å danne eit ”riktig” presenssteg med sterk bøyning i vm. (*å vede – vette*).

Adjektiv

Eit godt norsk namn på denne ordklassa er **eigenskapsord**.

Når me ynskjer å fortelje kva for eigenskapar eit menneske har som me kjenner godt, så bruker me adjektiva. – *Snill, blid, positiv* er adjektiv / eigenskapsord som høver vel når du t.d. fortel om ein nær venn.

Ordet ‘adjektiv’ er av latinsk opphav og tyder noe slikt som ’tillegg’. – Adjektiv blir lagt til eit substantiv (namnord) for å avgrense og gje nærare forklaring – t.d. når du fortel vennen din om ein person som du kjenner godt, men som er ukjend for han / ho.

Me har to bøyingskategoriar for adjektiva:

1. Samsvarsbøyning (el. kongruensbøyning)
2. Gradbøyning

Når eit adjektiv rettar seg etter kva for *kjønn* og *tal* substantivet har som det står saman med, talar me om **samsvarsbøyning**.

I gammalnorsk blei adjektiva også bøyde i samsvar med kva for *kasus* substantivet stod i, og eit oppsett over samsvarsbøyning av eit norrønt adjektiv er ganske komplisert når ein skal take omsyn til *fire kasus* og *tri kjønn* både i *eintal* og *fleirtal*. Adjektivet ’*gamall*’ som er hankjønnsform i nominativ eintal, har t.d. heile 13 ulike former som skal passast inn i dei $(4 \times 3 \times 2) = 24$ ”plassane” i oppsettet.

I moderne norsk har ein stort sett bare tri former å take omsyn til i ubunden form og bare éi i bunden form:

Nyn.:	Ub. form:	<i>gam(m)al</i> (hankj. og hokj.)	– <i>gam(m)alt</i> (inkjekj.)	– <i>gamle</i> (fl.tal)
	B. form:	<i>den gamle</i> ---	– <i>det gamle</i> ---	– <i>dei gamle</i> ---
Vm.:	Ub. form:	<i>gammel</i>	– <i>gammelt</i>	– <i>gamle</i>
	B. form:	<i>dænn gamle</i> ---	– <i>de gamle</i> ---	– <i>dei gamle</i> ---

Men det finst enkelte adjektiv med særskilde former også for hankj. og hokj.. Dette gjeld au for vm. som me skal sjå nedanfor her. Og stort sett fylgjer vm. mønsteret for samsvarsbøyninga slik me finn ho i nynorsk og radikalt bokmål. Men det finst også her ”Vennesla-spesialitetar” som skal trekkast fram.

Adjektiva i vm. har også ei **gradbøyning** som skil seg lite frå den me finn i nynorsk. Gradbøyninga har tri former. *Positiv* er grunnforma med høg grad. Ho har ulike former for kjønn og tal (samsvarsbøyning). *Komparativ* er samanlikningsform med høgare grad enn positiv. – Komparativ blir som regel brukt i samanlikning mellom to – saman med konjunksjonen ’*enn*’ (*høgare enn*) –. *Superlativ* er forma som kan nyttast både i samanlikning mellom to og fleire, – gjerne saman

med preposisjonen 'av' (*høgast av*) og har den høgaste graden av dei tri bøyingsformene.

	<u>positiv</u>	<u>komparativ</u>	<u>superlativ</u>
Nyn.:	trygg /trygt /trygge	tryggare	tryggast
	raten /rate [-ent] /ratne	ratnare	ratnast
	ròten /ròte [-ent] /rotne	rotnare	rotnast
	stor /stort /store	større	størst
	tung /tungt /tunge	tyngre	tyngst
	låg /lågt /låge	lægre (el. lågare)	lægst (el. lågast)
	gam(m)mal/gammalt/gamle	eldre	eldst
	god /godt /gode	betre	best
	liten /lita /lite / små	mindre	minst
	mykje (el. mye)	meir	mest
	mange	fleire	flest
	lang / langt / lange	lengre	lengst
vm.:	trygg / trygt / trygge	tryggåre / -are	tryggast
	raden /radent (rade) /ratne	ratnåre / -are	ratnast
	rådden /råddent /råddne	råddnåre /-are	råddnast
	(råden /rådent /råtne	råttnare	råttnast)
	ståor /ståort /ståore	større	støst
	tong /tongt /tonge	tyngre	tyngst
	låg /lågt /låge	lågåre / -are	lågast
	gammel /gammelt /gamle	ellre	ellst
	gåo / godt /gåoe	bære / bær	best
	liden / lida / lide /små	minnre	minnst
	møe	meir	mest
	mange / fleira	fleire (fleir' enn)	flest
	lang / langt / lange	længår / (længre)	længst

Merknader til dei gradbøyge adjektiva her.

'**Trygg**' / **trygt** / **trygge** har regelrett gradbøyning som i vm. gjev endingane *-åre* el. *-are* i komparativ og *-ast* i superlativ. Det er elles stort sett hos ein del eldre menneske i Vennesla me framleis finn komparativar med endinga *-are*.

Uttalen av inkjekjønnsforma i vm. er "trykt" på grunn av påverknad frå den klanglause t-en i endinga som fører til at også g-en blir klanglaus. Me får altså lydovergangen $g > k$ i stamma. Eg skriv 'trygt' for ikkje å endre stamma i forhold til den me finn i dei andre bøyingsformene av ordet, – og for å markere avstanden til partisippet 'trykt' (av 'å trykke').

'**Raden**' / **radent (rade)** / **ratne** tyder 'vondskapsfull', 'vrang', "umauli". Når stamme-e-en er borte i formene 'ratne', 'ratnåre' og 'ratnast' vil konsonant-sambandet -nt- som då kjem fram, påverke rotvokalen -a- slik at denne blir kort.

Overgangen inneber også ”herding” av stammekonsonanten ’d’ og at bøyingsformene blir uttalte med einstava tonelag (tonem 1).

Nøytrumsforma *’rade’* (i parentesen) har fått tydingar som *’trist’*, *’leitt’*, *’søndeli’* i vm. og blir nytta som predikativ (predikatsord) i setningar som

”De va *rade* at de skolle gå sånn mæ Jåon, han som va så grei ein gudonge!”

”De bli så *rade* hær heime nå dykken reise så langt vekk!”

Om ein ynskjer å gradbøye denne parentesforma, vil det kjennast unaturleg å nytte former med endingane –are og –ast. Omskriving med *meir* og *mest* – eller *minnre* og *minnst* tykkest å høve betre:

”De bli *minnre rade* viss dykken love å kämme heim te jul.”

’Rådden’ / råddent / råddne (med kort vokal og dobbelkonsonant i rota) er ei form på dette adjektivet som me har fått frå Danmark.

Men grunnforma **’råden’** (og **’rådent’**) med ”blaud” konsonant i stamma og med opphavleg lang rotvokal (norr: *’rotinn’*), er au å høyre mellom venndølane. Bøying som for *’raden’*.

’Ståor’ / ståort / ståore merkar seg ut med diftongen –**åo**– som ”rotvokal” i vm. der skriftmåla har lang –**o**–. Omlyden i komparativ og superlativ er såleis *i-omlyd o > ø*.

Ein skal likeeins merke seg skilnaden i uttalen av ø-ane i *’større’* og *’støsst’*:

Ø-lyden i *’større’* er kort og open og blir ”tvungen” bakover i munnhola av skarre-r-en som fylgjer like bak. Han har om lag same valør som endings-e-en i ordet, men er trykksterk.

Ø-lyden i *’støsst’* er også kort, men trongare og meir runda. Og han blir forma lengre framme i munnhola, nærmare staden der s-lyden blir til. – I *’støsst’* finn me elles assimilasjonen *rs > ss* (størst > støsst).

”Kort *u* blir som regel uttalt som kort og trong *o*-lyd i vm”, er det sagt under avsnittet om lydverket. **’Tong’ / tongt / tonge** er eitt av orda denne regelen gjeld for. Både komparativ **’tyngre’** og superlativ **’tyngst’** er derfor *i-omlydte* former med overgangen *u > y* i rotvokalen.

’Låg’ / lågt / låge. Sjå nærare om ”herding” av ’g’ framføre ’t’ under *’trygg’* ovanfor! – Eg fører ikkje opp den munnlege inkjekjønnsforma *’låkt’* med konsonant-overgangen *g > k* i stamma her fordi skrivemåten er identisk med skriftforma *’låkt’* (av *’låk’*) som tyder *simpelt, dårleg, ringt*.

Det kan elles nemnast at den danske forma **’lav’** for dette adjektivet er å høyre hos ein del venndølar. Me må rekne med at ho har kome til oss via Kristiansand.

’Gammel’ / gammelt / gamle er au litt danskfarga former medan Vennesslaformene i komparativ og superlativ har behalde klar e-lyd som rotvokal der danskane har brei æ-lyd. **’Ellre’** og **’ellst’** held elles på dobbelkonsonanten -ll- frå dei gammalnorske formene *’ellri’* og *’ellztr’*. Desse formene markerer au at dette

adjektivet har *stammeskifte i gradbøyinga*. Slikt skifte har også 'gåo', 'liden', 'mange' og 'møe' (Sjå nedanfor!).

'**Gåo**' / **godt** / **gåoe**. Her har eg nytta inkjekjønnsforma 'godt' frå skriftspråket for å markere avstanden til partisippet 'gått'. Dei to orda blir uttalte heilt likt i vm..

Komparativen 'bære' / 'bær' har nok endra rotvokalen frå opphavleg 'e' til "vår" 'æ' etter kvart som skarre-r-en trengde inn i Vennesla. Når skarre-r-en står like føre eller like etter tronge vokalar, har han tendens til å gjere dei opnare samstundes som dei blir dregne bakover i munnhola, noe nærmare staden der skarre-r-en blir laga. Det finst mange døme i vm. på lydovergangane $i > e/\text{æ}$, $e > \text{æ}$, $y > \text{ø}$ som truleg har kome av påverknad frå skarre-r:

"brælle" (= brille), "skrælle" (= skrelle), "sjære merakkelse" (= skire mirakellet), "færi" (= ferdig), "brænne" (= brenne), "træne" (= trene), "hær og dær" (= her og der), "kjørke" (= kyrkje), "drøppe" (= dryppe).

'**Liden**' / **lida** / **lide** // **små**. Her har me eit adjektiv med heile fire ulike *positiv*-former: Ëi form for kvart av kjønna i eintal + ei eiga form med *stammeskifte i fleirtal*.

Formene 'minnre' og 'minnst' markerer også *stammeskifte i gradbøyinga*.

I språkleg samanheng er 'stammen' den delen av ordet som er igjen når ein har teke bort bøyingsendinga.

I bøyingane av adjektivet her har me tri ulike stammer: 'lid-', 'små-' og 'minn-'.

'**Møe**' har lydovergangen $y > \text{ø}$ i rotvokalen. Dette kan skuldast påverknad frå endings-e-en som me uttaler som ein ø-farga vokal. Me talar då om *regressiv assimilasjon*.

I bygdene vest for Vennesla har dei 'møje' som tilsvarande grunnform, med lenisering av den "harde" og ustemte kj-lyden ('mykje'/'møkje' > 'møje'). – Me talar om *lenisering* i samband med danninga av dei "blaude" konsonantane. Forholdet mellom *kj-lyden* og *j-lyden* er i så måte det same som t.d. mellom *t-lyden* og *d-lyden*. I slike høve kan 'j' reknast til dei "blaude" konsonantane.

Truleg har venndølane hatt forma 'møje' i målet sitt tidlegare – i tida etter at leniseringa av dei harde konsonantane hadde starta hos oss. Men skrift-forma (el. Kristiansands-forma) 'mye' kan ha virka til at j-lyden er blitt borte.

Norr. grunnform er 'mikill' / 'mykill' (= stor, mykje) med inkjekjønns-forma 'mikit' / 'mykit'.

'Møe' er også adverb: "Æ he bygd møe sjæl a de du ser ront hær."

'**Mange**' / '**fleira**'. 'Fleira' (med tonem 2) har same tyding i vm.som 'mange'.

Døme: "Va alle mæ på turen i år?" "Ikkje alle, mæn fleira va mæ. – Ijallfall fleir'enn i fjår."

"Æ he 'kje ti' te å jælpe dæ nå. Æ he fleira potetssekke æ må få i hus før de bli mørrt."

Me ser at 'fleira' både fungerer som *sjølvstendig ubunde pronomen* (substantivisk) og som *adjektiv med positiv form* [fleira (= mange) potetssekke]

(adjektivisk). 'Fleira' er såleis inga komparativform som kan nyttast i samanlikningar. Komparativforma til både 'fleira' og 'mange' er 'fleire' (*'fleir' føre vokallyd*).

'Lang' / langt / lange

'Længår' blir i vm. altså brukt som komparativform til adjektivet 'lang'. Den skriftriktige forma 'lengre' (uttalt *'længre'*) er tilfeldig i bruk hos venndølar som ein gong (el. mange gonger!) har fått raude strekar under 'lenger' brukt som adjektivisk komparativform i skriftlege skuleoppgåver. 'Længår' (= lenger) er elles "rett" komparativform til adverbet 'længe'. Likeeins har nøytrumsforma 'langt' også den vanlege funksjonen som adverb (Sjå nedanfor!).

Adverb

Til vanleg seier me at 'adverb' tyder "til verbet" (frå lat.: *ad* = "til", *verb* = "ord"). Og som oftast er adverbet underordna eit verb: "trø tongt", "gå trygt", "træffe lågt".

Dei tri adverba i døma her finn me att som inkjekjønnsformer blant adjektiva ovanfor. – Inkjekjønnsformene til mange adjektiv har også funksjon som adverb. Det gjeld også formene i komparativ og superlativ:

"Han trø tyngre enn ho."	"Han trø tyngst av alle."
"Han jænge tryggåre enn ho."	"Han jænge tryggast av alle."
"Han træffe lågare enn ho."	"Han træffe lågast av alle."

Mange adverb blir altså gradbøygde. Men same kva form dei har, så er dei oftast underordna eit verb. Her fylgjer fleire – til dels med litt særeigne former i vm.:

nyn: lenge / langt – lenger – lengst
sjeldan – sjeldnare – sjeldnast
gjerne – heller – helst
ille – verre – verst
titt – tiare – tiast

vm: længe / langt – længår – længst
sjella – sjellnåre – sjellnast
jønne – hellår – helst
illa – værre – værst
titt – tiåre – tiast
hitt / hitte – (---) – hittårst
hænn / hænne – (---) – hænnårst

Merknader til dei gradbøygde adverba her:

'Længe' / 'langt' – længår – længst.

'Længe' med gradbøyingensformene 'længår' og 'længst' er i-omlydte former av 'lang' (adj.). Ordet er eit adverb som fortel om *lang tid* og blir knytta til verb som 'sidde', 'vænte', 'vare', 'stå', 'drøye' (sidde længe, vænte længe osv.). Norrøn grunnform er 'lengi'.

'Langt' er nøytrumsform av adjektivet 'lang', men har også adverbial funksjon og markerer då *avstandar og lengder*: "Han jekk langt og længår enn langt". "Finn høppe langt! Han høppe længst a alle gudongane i klassen."

'Sjella' – sjellnåre / sjellnare – sjellnast.

Me ser at "våre" former av ordet har vore innom assimilasjonen *ld > ll*. Likeeins er endings-n-en borte i grunnforma, men han er attende i komparativ og superlativ.

Ordet kjem av ein germansk adj.-stamme **selda*. Norrøn grunnform er 'sjaldan'. Her møter me igjen lydovergangen *bryting* (**selda* > *sjaldan*) som var med på å prege dei store endringane i språket vårt i Synkopetida. (Sjå nærare om *bryting* i eige avsnitt ovanfor!).

Bryting er eit nordisk fenomen: *sjaldan* (norr), *sjeldan* (nyn), *sjelden* (bm), *sjælden* (da), *sjaldan* (isl), *sialdan* (gl. svensk). – Men moderne svensk har 'säl-lan' som er ei ubrotten form.

Andre norske dialektformer er t.d. *sjelda*, *sjalda*, *sjællom*, *sjøllå*.

Germanske land nede i Europa har ubrotne former for dette adverbet: *selten* (ty), *zelden* (nl), *seldom* (eng).

'Jønne' – hellår – helst.

Her har me stammeskifte i gradbøyinga.

Grunnforma 'jønne' er gammal, men blir framleis brukt i daglegtalet av mange – ved sida av forma 'jærne'. 'Jønne' syner også lydovergangen (assimilasjonen) *rn > nn*. – Det må elles nemnast her at gamle Vennesla-ord som 'sjønne' (= stjerne) og 'jønn' (= jern) har hatt same lydutviklinga som 'jønne' (-ern > -ønn).

'Illa' – værre – værst.

"Jekk de illa mæ Jåon?" – "Jau, de jekk illa fårr 'an, stakkar, mæn fårr Per jekk de værre!"

'Illa' er gammal form som ein framleis kan høyre i bruk blant eldre. – Ho er identisk med norrøn form –. Dei fleste venndølane bruker 'ille' i staden nå.

Også her møter me stammeskifte i gradbøyinga.

'Titt' (– tiåre / tiare – tiast).

'Titt' (= tidt) var tidlegare det vanlegaste ordet i bruk med tyding 'ofte', 'hyppig', 'gong på gong' osv. I dag har 'ofte' teke over denne plassen. Men

'titt' er framleis i bruk – kanskje fordi adverbkombinasjonen "titt og ofte" er med i all daglegtale. Formene i komparativ og superlativ høyrer ein svært lite til i dag.

'**Hitt / hitte**' tyder 'bort / borte' i vm. Superlativen '**hittårst**' tyder 'borterst' eller 'lengst vekke'. Komparativform til dette adverbet manglar i vm.

Døme: "Ska me ta ein tur *hitt te* Gonnårsen og prate litt mæ Jæns?" – "Nei, Jæns æ 'kje heime. Æ så 'an just *hitte hos* Rålf. Dei skolle på butikken, sa dei".

Me møter her grunnformene '*hitt*' og '*hitte*'. Forma utan -e i ending markerer at noe skjer frå ein stad til ein annan: *hitt te* ("til staden"). Forma med e-ending fortel at noe skjer på ein og same staden: *hitte hos* ("på staden").

Vm.har ein del andre adverb med "*til staden / på staden-bøying*" som med 'hitt / hitte' her:

inn /	inne	ud /	ude
fram /	framme	heim /	heime
opp /	oppe	ner /	ner

Hittårst – hittårste.

Døme: "Finne du 'kje Jåon? – Mæn han *stænne* ju *hittårst a* mannfålkane du sere dær, lige mæ sia Pedår!"

"Du kan sette dæ på *dæn hittårste ståolen* . Dær bli du 'kje fårstyrra."

Superlativformene '*hittårst*' (utan e-ending) og '*hittårste*' (med e-ending) skil ikkje mellom noe som skjer "til staden" eller "på staden" i døma her, men '*hittårst*' er adverb som er underordna verbet '*stænne*' medan '*hittårste*' er adjektiv som seier noe om substantivet '*ståolen*'.

'**Hænn / hæne**' – (– – –) – **hænnårst.**

Tydingane på desse formene er mykje dei same som for tilsvarande former under '*hitt*' ovanfor. 'Hitt' og 'hænn' kan såleis godt kallast synonymar. Men 'hænn' har likevel eit breiare bruksfelt enn 'hitt' hos oss, noe som kan illustrerast med eit kjent Vennesla-uttrykk som lokalavisa ofte bruker: "Å i heiane æ detta *hænn(e)!*" – I eit slikt høve ville det vere umogeleg å erstatte *hænn(e)* med *hitt(e)*.

'Hitt' har nordisk opphav medan 'hænn' er eit lån frå lågtysk, men båe kjem av same germanske rot. I moderne tysk har det forma '*hin*' (med tyding "dit bort" og uttalt med kort vokal).

'Hitt' er sterkt i familie med det gamle poetiske danske uttrykket 'hist'(el. 'his-set') som me t.d. finn att i ein velkjend bedehussong med strofa "– Hist i himmelen en gang –". (Norrøne former til '*hist*' er '*hize*' og '*hizig*' med tydinga "der borte").

Adverbet kan også vere underordna eit adjektiv:

Mange adverb kan t.d. brukast til å forsterke, presisere, forklare nærmare det som

adjektivet fortel om eit substantiv eller eit pronomen (Adverba i døma er understrekte.):

”– ein veldi flink sjufør”
 ”– et godt synli sjilt”
 ”– ei spesielt heldi plassering”

Og så ein liten monolog ved kaffi-bordet:

”D’æ ei ualminneli gåo kage du særvere åss i da! – Dæn æ fekk hos bagåren i går va ’kje særli gåo. Ho va altfjær sød, tykt’ æ.. Mæn dænna hærane æ ju heilt nydeli!”

Sjå i ordboka om dei spesielle adverbformene ’hæra’ / ’hærane’ og ’dæra’ / ’dærane’!

Pronomen

Når Åola og Jåon samtaler t.d. om Pettår og Gorine som bur på ein av grannegardane, ville det vere tungvint heile tida å nemne dei med namn kvar gong det var nødvendig. Og endå verre ville det bli når namnord (substantiv) som *traktoren*, *kyrne*, *høyet*, *fjøset*, *enga*, *borna*, *låven* osv. osv. kom inn i samtalen og måtte repeterast om att og om att.

Då har Åola og Jåon *pronomena* å hjelpe seg med. For å sleppe å take opp att og opp att namna el. namnorda kan dei bruke

han i staden for *Pettår*, *traktoren*, *låven* osv.
ho i staden for *Gorine*, *enga*, *kyra* osv.
det i staden for *barnet*, *høyet*, *fjøset* osv.

Når Åola eller Jåon i samtalen pratar *om seg sjølv*, kan dei bruke eg eller meg i staden for namnet sitt. Og seier den eine eitkvart *om den andre*, brukar han gjerne du eller deg i staden for namnet hans.

Og dersom Jåon er interessert i korleis *Åola m/familie* har det, spør han truleg med pronomenformene de eller dykk. – Og Åola vil svare ved å nytte formene me eller oss.

Og i løpet av samtalen har Åola og Jåon sikkert sagt dei fleire gonger i staden for *Gorine* og *Pettår*.

’*Pronomen*’ er ei latinsk nemning og tyder noe slikt som ”I staden for namnet / namnordet”.

Me har ulike typer av pronomen. Dei eig namn etter kva ”erstattarrolle” dei har. Alle dei understrekte orda ovanfor her er *personlege pronomen i subjektsform og objektsform* slik me finn dei i det nynorske skriftmålet. Nedanfor her fører eg opp dei personlege pronomena for Vennesla-målet i dei to nemnde formene + *eigeform* (nynorsk i parentes).

Personlege pronomener:

		subj.form	obj.form	eigeform el. genitiv
eintal	1.pers.	<i>æ (eg)</i>	<i>mæ (meg)</i>	-----
	2. ”	<i>du (du)</i>	<i>dæ (deg)</i>	-----
	3. ”	<i>han (han)</i> <i>ho (ho)</i> <i>de (det)</i>	<i>han (han / [honom])</i> <i>ho (ho / [henne])</i> <i>de (det)</i>	<i>hanses (hans)</i> <i>hosses (hennar / hennes)</i> <i>desses / de sin --- (dess)</i>
fl.tal	1.pers.	<i>me/mi (me / vi)</i>	<i>åss / åkke (oss)</i>	<i>våres / åkkås (-----)</i>
	2. ”	<i>dykken /dykke (de)</i>	<i>dykken /dykke (dykk)</i>	<i>dykkårs (dykkar)</i>
	3. ”	<i>dei (dei)</i>	<i>dei (dei)</i>	<i>deiårs/deises (deira/deires)</i>

I norrønt (*gammalnorsk*) hadde me desse formene:

		Nominativ (subj.f.)	akkusativ (obj.f.)	genitiv (eigef.)	dativ	
eintal	1.pers.	<i>ek</i>	<i>mik</i>	<i>mín</i>	<i>mér</i>	
	sg.	2. ”	<i>þú</i>	<i>þik</i>	<i>þín</i>	<i>þér</i>
		3. ”	mask. <i>hann</i> fem. <i>hon</i> nøytr. <i>þat</i>	<i>hann</i> <i>hana</i> <i>þat</i>	<i>hans</i> <i>hennar</i> <i>þess</i>	<i>honum</i> <i>henni</i> <i>þvi</i>
dualis	1.pers.	<i>vit</i>	<i>ok(k)r</i>	<i>okkar</i>	<i>ok(k)r</i>	
	2. ”	<i>it, þit</i>	<i>yk(k)r</i>	<i>ykkar</i>	<i>yk(k)r</i>	

(Les om *dualisformene* under avsnittet 1. pers. dualis / fl.tal nedanfor!)

fl.tal	1.pers.	<i>vér</i>	<i>oss</i>	<i>vár</i>	<i>oss</i>
	pl.	2. ”	<i>ér, þér</i>	<i>yðr</i>	<i>yð(v)ar</i>
3.pers.		mask. <i>þeir</i>	<i>þá</i>	<i>þeir(r)a</i>	<i>þeim</i>
		fem. <i>þær</i> nøytr. <i>þau</i>	<i>þær</i> <i>þau</i>	<i>þeir(r)a</i> <i>þeir(r)a</i>	<i>þeim</i> <i>þeim</i>

Merknader til dei personlege pronomenera:

Fordi eigedomspronomenera som eigeformer (genitivar) er nær knytta til dei personlege pronomenera, blir dei handsama under merknadene her.

Vm. manglar eigeformer (genitivar) for 1. og 2. person eintal av dei personlege pronomenera (sjølv om me i barnespråket kanskje har høyrte former som ”*minses*” eller ”*dusses*” t.d.).

Også skriftspråka våre vantar desse eigeformene, og dei har heller inga eigeform for 1. person fl.tal.

For å bøte på dette, kjem *dei opphavlege eigedomspronomenera* ’*min*’, ’*din*’, ’*sin*’ og ’*vår*’ inn med sine former. I tillegg til å vere eigedomspronomen er ’*sin*’ refleksivt og syner til subjektet i ei setning, slik det refleksive pronomenet ’*seg*’ også gjer.

Medan dei personlege pronomenera opphavleg er substantiviske og såleis utan samsvarsbøying, men har eigne særskilde subjektsformer (nominativ), objektsformer (akkusativ) og eigeformer (genitiv), så fungerer dei opphavlege eige-

domspronomena adjektivisk som genitivsformer med bøyning etter kjønn og tal (*samsvarsbøyning*).

Vennesla-dialekten har dei same formene av desse eigedomspronomena som nynorsk og radikalt bokmål har:

		hankj	hokj.	inkjekj.	fl.tal
eintal	1.pers.	<i>min</i>	<i>mi</i>	<i>mitt</i>	<i>mine</i>
	2. »	<i>din</i>	<i>di</i>	<i>ditt</i>	<i>dine</i>
	3. »	<i>sin</i>	<i>si</i>	<i>sitt</i>	<i>sine</i> (refleksive former)
fl.tal	1. pers.	<i>vår</i>	<i>vår</i>	<i>vårt</i>	<i>våre</i>

Også dei opphavlege eigeformene av dei personlege pronomena i vm.(hanses, hosses, desses, våres/åkkåas, dykkårs, deiårs/deises) er i dag brukte som adjektiviske eigedomspronomen, men utan å bli bøygd i samsvar med kjønn og tal.

I så måte fylgjer vm. stort sett skriftspråka. Men eigeforma ”våres” til 1. pers. fl.tal av dei personlege pronomena er altså ubøygd og kan i vm.stå i staden for dei ulike formene av eigedomspronomenet ’vår’: sønnen *vår/våres*, dattåra *vår/våres*, huse *vårt/våres*, bannane *våre/våres* .

Vår/våres kan i vm.også stå *framføre* substantivet det høyrer saman med: *vår/våres* sønn, osv.. Eigedomspronomenet står då gjerne i trykk tung stilling, og substantivet har ubunden form: «*Våre / våres bønn kann’ ikkje ha fonne på no’ sånn no’, kan du sjønne!*»

I **norrønt** skilde dei klart mellom bruken av eigedomspronomena og genitivsformene av dei personlege pronomena:

Eigedomspronomena hadde *adjektivisk funksjon* og blei bøygd som (sterke) adjektiv.–Genitivsformene av dei personlege pronomena stod *i staden for substantiv* og var såleis *substantiviske former* på linje med former i dei andre kasusa (nominativ, akkusativ, dativ).

- Døme:* 1. Ek kem til *míns lands*. (= ”Eg kjem til landet mitt”).
2. Hann kemr til *mín*. (= ”Han kjem til meg”).

I fyrste setninga står ’*míns*’ adjektivisk, dvs. at det er eit eigedomspronomen som blir brukt som underledd til – og ”fortel” noe om – substantivet ’*lands*’. Det tyder også at ’*míns*’ som adjektiv er bøygd i samsvar med forma til dette substantivet (genitiv, eint., inkjekj.). Kasusforma er bestemt av preposisjonen ’til’ som i gammalnorsk styrte genitiv. Endings-s-ane markerer genitiv som kasus.

I andre setninga er ’*mín*’ eit personleg pronomen i eigeform (genitiv). Det har substantivisk funksjon fordi det står *i staden for eit høveleg substantiv* (t.d. namnet på ein gard) *med genitiv som kasusform*. Om slik bruk av genitivsformer av dei personlege pronomena i seinare tid seier Ivar Aasen fylgjande i sin ”Norsk grammatikk” frå 1864:

”Genitiv *'min'* og *'din'* findes som forældet i enkelte Talemaader, saaledes: *kom hit til min (Nhl.); velkommen hit til min (Landstad, Folkev. 153).*”

I setning nr. 2 skal me elles merke oss at *'min'* blir omsett med *'meg'* som er objektsform til 1. pers. eintal av dei personlege pronomena i moderne norsk. Det tyder at preposisjonen *'til'* i dag ikkje lenger bestemmer at substantivet eller pronomenet som fylgjer etter skal stå i genitiv. Me har likevel minningar i moderne norsk om *'til'* som ”kasusstyrar” i faste uttrykk som *'til skogs'*, *'til sjøs'*, *'til sengs'* osv.

I dag har eigedomspronomena i vm. (og i skriftmåla våre) for så vidt au ein substantivisk funksjon (står i staden for substantiv) i tilfelle der dei er trykksterke og står aleine. Men den adjektiviske funksjonen er likevel underforstått.

Døme: ”Væmses ball (båg, spel, bøge) æ detta?”

- D'æ *min (mi, mitt, mine)*
- ” *din (di, ditt, dine)*
- ” *hanses / hosses / desses*
- ” *vår (vår, vårt, våre) / våres*
- ” *dykkårs*
- ” *deiårs/deises*

Me ser at eigedomspronomenet *sin (si, sitt, sine)* ikkje kan markere eigedomstilhøve i 3. pers. eintal i dømet her (Prøv!). Desse formene er refleksive former som syner tilbake på subjektet i setninga.

Men sjå nærare på desse to setningane:

1. ”Gorine tåo paraplyen *sin* og jekk ud i reinvêre”.
2. ”Gorine tåo paraplyen *hosses* og jekk ud i reinvêre” .

I fyrste setninga er me ikkje i tvil om at *'sin'* viser tilbake på subjektet, og at det er Gorine som eig paraplyen.

Når det gjeld setning nr. 2 er me kan hende litt usikre på om Gorine verkeleg eig den paraplyen ho tek med seg, og om *'hosses'* reflekterer subjektet (Gorine). Det kan t.d. vere paraplyen til nabokona ho tek med seg. – Dette problemet kan me kome noe nærmare løysinga på ved å byte ut *'hosses'* med eitt av dei andre eigedomspronomena i døme-oppsettet ovanfor, t.d. med *'min'* eller *'våres'*:

”Gorine tåo paraplyen *min (våres)* og jekk ud i reinvêre”.

Her er me ikkje i tvil om kven som eig paraplyen. Og det er heilt klart at verken *'min'* eller *'våres'* syner tilbake på subjektet i setninga. På same måten er det med *'hosses'*. Om ein skal vere konsekvent i tolkinga av innhaldet i den 2. setninga, så ”låntek” Gorine paraplyen til ei anna kvinne (som bør vere nemnd tidlegare) for å berge seg gjennom regnvêret. Men fordi *'hosses'* er nær knytt til det personlege pronomenet *'ho'* som i sin tur kan stå i staden for Gorine som er sub-

jekt i setning 2, er me framleis i tvil. Og det er nok slik at me i daglegtaleten vår vinglar litt når me møter språkproblem som dette.

Kva for norrøne former ligg til grunn for Vennesla-formene av dei personlege pronomena?

Svaret synest å vere enkelt, men blir vanskelegare når endringane skal forklarast som har skjedd med desse små viktige orda i perioden mellom norrøn tid og no-tida.

<u>1. person eintal</u>	<u>norr.</u>		<u>vm.</u>
subj.f. (nom.)	<i>ek</i>	>	<i>æ</i>
obj.f. (akk.)	<i>mik</i>	>	<i>mæ</i>

Overgangane markerer at utviklinga har gått mot former med opnare og sterkare uttale. Vennesla-formene er fleksible med lange og korte variantar både i trykk-tung og trykklett stilling – Les elles om subj.forma til 1. pers. eint. under over-skrifta ”Bryting” lenger framme i skriftet!

<u>2. person eintal</u>	<u>norr.</u>		<u>vm.</u>
subj.f. (nom.)	<i>þu</i>	>	<i>du</i>
obj.f. (akk.)	<i>þik</i>	>	<i>dæ</i>

Konsonanten ’þ’ har vanlegvis blitt til ’t’ i nynorsk mål, men i pronomen, som ofte stend i trykklett stilling, har han utvikla seg til ’d’.

<u>3. person eintal</u>	<u>norr.</u>		<u>vm.</u>
subj.f. (nom.)	<i>hann (m), hon (f), þat (n)</i>	>	<i>han, ho, de</i>
obj.f. (akk)	<i>hann, hana, þat</i>	>	<i>han, ho, de</i>

– Den norrøne inkjekjønnsforma ’þat’ (=’det’) er eigentleg peikande pronomen som her gjer teneste som personleg pronomen.

Me ser at subj.formene og obj.formene i vm. er identiske. Trykklette former til desse er ’an, ’o, de/d’/dø for høvesvis hannkj.(m), hokj.(f) og inkjekj.(n). Inkjekjønns har , som me ser, tri ulike trykklette former. Astrid J. Horn gjev på s. 57 i dialektoppgåva si døme på bruken av desse:

- de ”De sje veldi møe på skulen”.
- d’ ”D’æ ’kje te å tru”.
- dø ”Me he-dø veldi travelt” (’ø’ markerer her den slappe ”ø-farga” e-lyden som me t.d. finn i uttalen av infinitivsendinga i vm.).

Det veike ’de’ i fyrste setninga stend framføre eit trykksterkt ord eller ei trykksterk ordgruppe. Med eit framandord blir denne stillinga kalla proklitisk. Det

tyder at 'de' er sterkt knytta til ordgruppa som fylgjer etter og blir nær sagt eit tolleg uvesentleg vedheng til den.

'd' i andre setninga stend au proklitisk, men her har 'e'-en i pronomenet 'de' blitt "slukt" av den sterkare verbalforma 'æ' (presens av 'å vere') som fylgjer etter.

I tredje setninga stend forma 'dø' enklitisk, som tyder at ho kjem etter det trykksterke ordet ('he') som ho er festa til og blir som ein del av.

<u>1. pers. dualis / fl.tal</u>	<u>norr.</u>		<u>vm.</u>
subj.f. (nom.)	<i>vit / vér</i>	>	<i>me, mi</i>
obj.f. (akk.dat.)	<i>okkr / oss</i>	>	<i>åss, åkke</i>

Dualis er ei grammatisk form-nemning som fortel at me har med *ei eining på to personar* å gjere. For dei personlege pronomena i norrønt tyder det at me i 1. og 2. person fl.tal har to ulike "sett" bøingsformer – eitt "sett" for *dualisformene* som omfattar *bare to menneske* og eit anna "sett" for *pluralisformene* som omfattar *meir enn to menneske*.

I oppsettet ovanfor er dei norrøne formene 'vit' og 'okkr' dualisformer, 'vér' og 'oss' er pluralisformer.

I vm. er alle dei oppførte formene pluralisformer i dag. Men det er klart at forma 'åkke' er ein arv frå den gammalnorske dualisforma 'okkr'. 'åkke' er ei form som høyrer heime i "Indre Agder" og finst kanskje framleis hos enkelte eldre i dei øvre bygdene av gamle Vennesla kommune. Subj.forma 'mi' er truleg ein arv frå den norrøne dualisforma 'vit', men ein skal ikkje sjå bort frå at påverknad frå forma 'vi', som i dag både er skriftmålsform – og rådande talemålsform i byane, gjer sitt til at 'i' erstattar 'e' i den eldre og meir tradisjonelle forma 'me' i vm., og at me slik har fått ein overgangstrend *me* > *mi* som me ser tydeleg i dialekten vår i dag.

Pluralisforma 'vér' reknar ein ligg til grunn for forma 'me'.

Om framlydsendinga *v-* > *m-* skriv Martin Skjekkeland i boka si "Dialektar i Noreg" (Høyskoleforlaget 2005 s. 110):

"Tidleg kom det i nom. opp former med *m-* i framlyd ved assimilasjon mellom siste konsonanten i verbet og *-v* i pronomenet, dømme: *kollum vit* > *kollum mit*".

I denne samanhengen kan det au vere interessant å sitere litt frå Ivar Aasens "Norsk Grammatikk" (U-bøkene: Etter fyrsteutgåva frå 1864, s.169):

"En anden Afvigelse er det, at Formen 'me' for ve (*vér*) er bleven herskende i de bedste Landskabsmaal; men denne Brug viser sig allerede i de gamle Breve ved Aaret 1300, da *mit* (*mid*) og *mér* afvexler med *vit* og *vér*, og senere bliver endnu mere sædvanligt. Formerne 'me' og 'de' synes fremkomne ved en Tillem্পning efter Eentallet, hvor man allerede havde et Par Former med 'm' i første og 'd' i anden Person; desuden kunde de ogsaa bestyrkes ved den tilsvarende Endelse i Verberne, f.Ex. *erum vér* (= ere vi) og *eruð ér* (= ere I)".

Endingane *-um* og *-uð* er presensendingar i norrønt for henholdsvis 1. og 2. person fl.tal av 'vera'.

Ut frå døma til Aasen kan ein tenke seg ei utvikling fram mot det nynorske målet slik:

1. pers. fl.t.: *erum vér* > *erum mér* > *eru mér* > *er me* (vm: *æ me*)
 2. pers. fl.t.: *eruð ér (þér)* > *eruð þér* > *eru þér* > *er de* (vm: *æ dykke / dykken*)

<u>2. pers. dualis / fl.tal</u>	<u>norr.</u>		<u>vm.</u>
subj.f. (nom.)	<i>it, þit / ér, þér</i>	>	<i>dykke, dykken</i>
obj.f. (akk.dat.)	<i>ykk / yðr</i>	>	<i>dykke, dykken</i>

Me ser at subjektsformene og objektsformene er identiske i vm., og ut frå det som er sagt i sitata ovanfor og nedanfor her, har dei utvikla sin 'd' i framlyd frå endingskonsonanten 'þ' i den gamle verbalendinga. Det synest også klart at den gamle dualisforma 'ykk' (objektsform akk./dat.) ligg til grunn for Vennesla-formene. Men ende-lyden '-n' i *dykken* gjer oss likevel i tvil. Det finst mange pronomenformer i norrønt som endar på '-n', – og det er mykje truleg at eigedomspronomenet *þykkarn* (hannkj./eint./akk.) ligg til grunn for denne forma.

I det som er sagt her, støt eg meg også til fylgjande utsegner frå professor Martin Skjeggeland i boka "Dialektar i Noreg" (s.111):

"Tidleg fekk ein former med *þ* i framlyd, der konsonanten var overført frå verbalendinga." – – – –

"Desse objektsformene (*dekk, døkk, dåkk, dekkar, dikka, dökke* osv.) har truleg opphav i norr. *þykk* (dualis akk./dat.), men formene med -n (*dekan, døkkån* o.l.) kan også ha opphav i eigedomspronomenet *þykkarn* i norr." – – – –

"Elles i landet har ein i 2. pers.fl.t. til vanleg same forma i subjekts- og objekts-funksjonen. Oftast er det då slik at objektsformene har teke over i subjekts-funksjonen."

<u>3. pers. fl.tal</u>	<u>norr.</u>		<u>vm.</u>
subj.f. (nom.)	<i>þeir (m), þær (f), þau (n)</i>	>	<i>dei</i>
obj.f. (akk./dat.)	<i>þá (m), þær (f), þau (n) // þeim</i>	>	<i>dei</i>

Subjektsforma 'þeir' (m) i norrønt er opphav til 'dei' (med den trykklette forma 'di' i Vennesla-dialekten).

Som under 3. pers. eint. ovanfor markerer eg også her kva for kjønn dei norrøne formene har. Og som for nøytrumsforma 'þat' er alle formene her opphavleg peikande pronomen som gjer teneste som personlege pronomen. 'þeim' er dativform som gjeld som genus-form for alle tri kjønna. Dette 'þeim' møter du i dag att som ei arkaisk objektsform 'deim' – særleg i den eldre nynorske litteraturen. I dialektane møter me ho att i former som t.d. 'dæm', 'dåm', og 'døm', – ofte både med subjekts- og objektsfunksjon.

Subj.form og obj.form er heilt lik kvarandre i vm.. Det gjeld au forma 'di' som blir brukt i trykklett stilling.

Peikande pronomenen

Under avsnittet ovanfor har me sett at ein del av dei personlege pronomena i gammalnorsk hadde former som opphavleg kom frå dei peikande pronomena. Det gjeld nøytrumsforma *þat* (nom./akk. eint.) og maskulinumforma *þeir* (nom. fl.tal).

Peikande pronomenen blir brukte til – å skilje ut / vise tydeleg / peike på – den / det / dei som har størst interesse her og no. Derfor blir dei au kalla *demonstrativ*. Fleire Vennessla-former av dei peikande pronomena (demonstrativa) er ganske spesielle. Me startar med 'denne' som i vm. heiter '*dænnæ*' eller '*dænna*' og har fylgjande bøyingsformer:

hannkj. og hokj.:	dænnæ / dænna (hæran/hærane)	dænnen (dæran/dærane)
inkjekj.	dettæ / detta	detten
fl.tal	dessæ / dessa	dessen

I sin "Norsk Grammatikk" (1864) seier Ivar Aasen fylgjande om denne særeigne bøyinga:

"En besynderlig Egenhed ved Ordet 'denne' er det ellers, at det paa mange Steder har to Former, hvoraf den ene bruges om en nærmere Ting og den anden (som altid ender paa 'a') om en fjernere".

Formene Aasen skriv om her, kjem frå ulike stader i landet vårt, men former frå Agder er ikkje førte opp. Uttrykket "paa mange Steder" syner likevel at me har med eit tolleg generelt trekk å gjere, og me må rekne med at andre bygder på Agder også har liknande former for det peikande pronomenen 'denne'. Aasen nemner at suffikset (partikkelen) '-na', som ofte stend saman med einskilde adverb og pronomenen i norrønt for å få fram spesielle språklege nyansar, ligg til grunn for endinga '-a' som er nemnd i sitatet ovanfor. Me kan rekne med at dette suffikset også er opphav til dei spesielle endingane hos dei ulike formene av pronomenen 'denne' og adverba 'her' og 'der' i oppsettet. Tydelegare og eldre Vennessla-former i denne samanhengen er 'dænna-ne' (> 'dænnen'), 'dettæ-ne' (> 'detten') og 'dessa-ne' (> 'dessen').

– Dei norrøne akkusativane '*þenna*' (m. eint.), '*þetta*' (n. eint.) og '*þessa*' (m. flt.) ligg til grunn for variantane av dei tri formene i oppsettet.

'*dænn*', '*de*', '*dei*' (= den, det, dei)

Desse pronomena har au danna former i vm.som "bruges om fjernere Ting": '*dænnen*', '*detten*' og '*deien*' – truleg etter mønster av formene under '*dænnæ*' / '*dænna*'. Men i skriftmåla er det frå gammalt av likevel slik at '*denne*' / '*dette*' / '*desse*' peikar på dei nærmare tinga og høyrer saman med adverbet '*her*' (denne her), medan '*den*' / '*det*' / '*dei*' peikar på fjernare ting og høyrer saman med adverbet '*der*' (den der). Det er såleis vanskeleg å seie i kva for retning påverkna-den her gjekk opphavleg i vm.

I bokmål har 'den' tri ulike funksjonar:

- som peikande pronomen i trykktung stilling: "Den bilen er ikke særlig pen".
- som bunden artikkel framføre eit adjektiv i trykklett stilling: "Den pene bilen er ikke til salgs".
- som personleg pronomen for eit han– eller hokjønnsord når det er trykklett og stend aleine: "Jo, den er til salgs likevel, ser det ut til".

Også nynorsk har dei to fyrste funksjonane for bruken av 'den'. I den tredje funksjonen har nynorsk 'han' og 'ho' som personlege pronomen for alle han- og hokjønnsord og for alle person-namn og -nemningar.

I vm. er det stort sett som for nynorsk. Men enkelte unnatak finst:

- Med 'dænn' som pers. pron. i trykktung stilling har me tradisjon for fylgjande setningstype: "Du og da, dænn æ nauden, allså!" "Hør på dænn! Dænn æ nydeli, allså!" (om ein melodi). – Ein kan likevel vere i tvil om me her verkeleg har med pers. pron. å gjere. Det er ikkje lange vegen å gå frå 'dænn' til 'dænn dær' i desse tilfella, – og 'dænn' såleis blir gjort om til eit peikande pronomen.
- Av og til vinglar venndølane litt i bruken av anten *han/ho* eller *dænn* i trykklett stilling: – Om du for eksempel baud kameraten din ein banan som ikkje såg heilt bra ut, og kameraten din vegra seg litt før han tok imot, ville du truleg spørje anten "Vil du 'kje ha dænn?" – eller "Vil du 'kje ha 'an?"

Arne Torp skriv om bruken av *han/ho* og *den* som pers. pron. i norsk mål på sidene 114 –115 i boka si "Landvikmålet, eit norsk skagerakmål". Der seier han m.a. fylgjande:

"Bruken av 'han' og 'ho' om alle slags han– og hokjønnsord er det opphavlige i norsk. Bruken av 'den' i bm. er ein arv frå dansk, som bare har to kjønn i namnord (inkjekjønn – f. eks. 'huset' – og såkalla felleskjønn – f. eks. 'bogen', 'maden'.

Og lenger nede:

"Det er altså likt til at 'den' kan brukast trykktungt ved alle slags namnord i nedenesmål, og dessutan trykklett ved namnord som ikkje er personnemningar. 'Han' og 'ho' kan brukast både trykklett og trykktungt ved personnemningar, men bare trykklett ved andre slags namnord.

Vennesla-målet har i så måte mykje felles med nedenesmåla.

Av andre peikande pronomen skriv eg litt om '*sjæl*' (= *sjølv*) og '*sånn*' (= *slik*).

Sjæl. "Du må jårr de '*sjæl*' om du vil bli årtli fårrnøyd" (= Du må gjere det aleine el. personleg om – – – –)

Fonetisk er *sjæl* ei broten form (Sjå avsnittet **Bryting** ovanfor!). Dei fleste nordiske formene av ordet er brotne: *sjalfr* (norr), *sjálfur* (isl), *själv* (sv), *sjølv* (nyn), *sjøl* (radikalt bm), *siælf* (gml. dansk). I Setesdalen og Vest-Telemark bøyer dei ordet etter kjønn og tal: *'sjav' (m)*, *'sjov' (f)*, *'sjavt' (n)*, *'sjave' (pl)*. Det er tale om bryting av opphavleg 'e' i germ. grunnform **selba-*, og brytingsprodukta er 'ja', 'já', 'iæ' osv.

Bokmålsforma *selv* er lånt frå dansk. Ho er ubrotten slik me finn det hos andre germ. språk nede i Europa: *-self* (eng), *selb-* (ty), *zelf* (nl), *sels* (fris).

Det er mykje moglege at påverknad til heimeforma 'sjæl' (el. 'sjel'), som Ivar Aasen fann i Lister og Mandals Amt, kan ha kome over havet med sjøfolka frå vestkysten av Sør-Sverige eller frå nordkysten av Jylland gjennom formene *'själv'* eller *'siælf'*, som hos oss så har utvikla seg til ei enklare form utan 'v' (el. 'f') i ending (Jf. overgangen *'sjølv' > 'sjøl'*).

Sånn. "Du må jårr de 'sånn'. Då bli de seanes sjebeli ud." (= Du må gjere det slik el. på det viset. Då blir det sjåande skipeleg ut).

'Sånn' er igjen eit ord som me finn opphavet til på andre sida av Skagerak. Me talar om eit lån av det danske *'sådan'* som gjennom bruk hos oss har utvikla seg til den enklare forma *'sånn'*, – kanskje slik: *sådan > såd'n > sånn* (Den veike uttalen av dansk 'd' kan ha spelt ei rolle ved denne overgangen).

Danskane har sitt *sådan* frå lågtysk *'sodan'* der andrestavinga *-dan* er perf. part. av det lågtyske verbet *don* (= gjere, lage, danne). I moderne tysk (høgtysk) er dette same verbet som *tun* med a-verbo-bøyinga *tun – tat – getan*. Endinga *-tan* i partisippforma *getan* svarer til den nemnde lågtyske partisippforma *-dan*. (Jfr. også partisippforma *done* (uttalt 'dann') av det engelske verbet 'to do'!))

Og så, – ein liten episode frå småskuletida mi ved Vennesla skule i 1940:

"Larinde" vår, Frøken Birkeland, strevde med å lære oss å skrive ein "ny" stor bokstav ein dag. Med alle krusedullane som skulle til den gongen, var det inga enkel oppgåve. Og "Larinda" måtte gong på gong opp til tavla for å vise og presisere korleis bokstaven skulle skrivast. Då kom ho til å bruke det peikande pronomenet *'slik'* ("Slik må du jårr!") i staden for *'sånn'* ("Sånn må du jårr!").

Fleire av elevane reagerte på ordet *'slik'*. Det kjende dei ikkje til. Og så måtte "Larinda" korrigere seg sjølv og forklare at *'slik'* og *'sånn'* "betydde" det same.

Av dei to orda var *sånn* det fastgrodde, heimslege kvardagsordet for borna på Vennesla skule den gongen. Og sånn er det nok i dag au.

'Slik' (el. *'slik'*) kom til oss via skriftspråka eller med "fræmmene fålk" som flytta til bygda. Det har norrønt opphav med grunnform *'slikr'*, og sjølv om det er norsk, har det ikkje greidd å slå rot i dialekten vår – nok til å skyve *'sånn'* ut av posisjonen sin.

Frøken Birkeland, som var frå Birkenes, nabokommunen til Vennesla, hadde nok sitt *'sånn'* trygt festa i dialekten sin, ho au, medan *'slik'* var eit ord ho hadde lært grundig å bruke då ho var lærarskuleelev.

Det kan elles nemnast at *'sånn'* ikkje er å finne i dei tidlege nynorske ordlistene. Men det er teke inn i den nynorske varmen i seinare tid.

Ubundne pronomener

Bokmålsformene 'man' eller 'en' (nyn 'ein') er kanskje dei mest brukte av alle ubundne pronomener hos oss. Dei blir fyrst og fremst nytta om personar, har substantivisk funksjon ("står aleine"), er generaliserande (– og blir mykje nytta i kryssordoppgåver!).

I Vennesla er bokmålsforma 'en' (med kortforma '-n') vår dialektform i denne samanhengen. Men det er au slik at dei personlege pronomenera (t.d. 'du' og 'me') kan fungere som ubundne pronomener og erstatte 'en', t.d. i generaliserande setningar som denne:

"D'æ 'kje ståort *en* (*du, me*) ska seie før *en* (*du, me*) kjæme på bygda!"

Nedanfor fører eg opp ein del ubundne pronomener som er brukte i vm..Enkelte blir bøygde i kjønn og tal, og somme har litt spesielle former. Dei har *både substantivisk og adjektivisk funksjon*.

<u>hankj.</u>	<u>hokj.</u>	<u>inkjekj.</u>	<u>fl.tal</u>
noen (no'n)	no'	noe (no')	none
all	all	alt	alle
mang ein	mang ei	mangt (et)	mange / fleira
ann	ann	ant	andre
		somt	somme
ingen	inga (ingen)	ikkje noe ('kje no') / (ingenting)	
		lide /litt	

møe

ekká (= ein eller annan / ei eller anna / eit eller anna / noen)

Ub. pron. i substantivisk funksjon:

"Noen må ha jårt ein feil. Æ kan 'kje sjønne *ant*."

"Nå æ *alt* i ården, ser de ud te, og *alle* fær' sæ mad."

"*Fleira* tåo bussen heim ijænn, mæns *andre* kåmm sæ inn på et stappfolllt tåg."

"*Somme* he de sånn at *ingenting* æ sønn,lissom.. Heldivis he æ *lide* mæ *sånnnone* å jårr!"

"Du he *litt* å stå i mæ, ser'æ. He du fått *ekká* mæ dæ som kan jælpe dæ?"

"Ja, dær æ *mangt* og *møe* som ska årndnes om våren."

Ub. pron. i adjektivisk funksjon

– "Ja, mæn æ he 'kje jårt *no'n* feil! – Du finne nåkk ein *ann* syndår, tænk' æ!"

– "Ja, nå he di ede opp *alle* potetsane, *all* pølsa, *alt* fladdbrøe og *all* sausen, – mæn livæll mase *somme* gudonge om *ekká* desær attete. – Ellår, he me *no'ant* godt å by dei?"

– "Æ tykke me he *lide* lønn fårr *alt* stræve, – sjæl om æ ju ser at *none* mannfålk som snige sæ onna arbeie rætt som de æ, ikkje fårrtjene *no'ant*."

– "Å ja du, æ jåore nåkk *mangt et* kast sjæl då æ va ong. Mæn nå som æ he blitt gammel, æ æ livæll så bekjymra fårr *mange* ongomme i bygda. Dærfårr he

æ grene mæ jænnom *mang ein* da, og leie vagen *mang ei* nått, og tænkt og tænkt – –.”

– ”Sjæl om han træffe *møe* fålk heile tia, så he Jåon ænnå ikkje fonne sæ *no*’ jænte han kan lige.”

Artiklane

Vm. har tri ulike typar av artiklar, – slik det er i skriftspråka våre:

Ubundne artiklar.

Førestilte bundne artiklar.

Etterhengde bundne artiklar.

Ubundne artiklar

Dei ubundne artiklane i vm. er *'ein'* i hankj. (m), *'ei'* i hokj. (f) og *'et'* i inkjekj. (n). Dei tilsvarande formene i nynorsk er *'ein'*, *'ei'* og *'eit'*. Bare inkjekjønnsforma (nøytrumsforma) i vm skil seg såleis frå tilsvarande nynorsk form. Her har me døme på *monoftongering av 'ei' framføre lang 't'* i vm..Andre døme er *'hette'* (pret. av *'heide'*, verb) og *'lette'* (pret. av *'leide'*, verb).

Det norrøne talordet *'einn'* blir bøygd som eit sterkt adjektiv med former for kasus, kjønn og tal – i alt 13 ulike former –. Det er opphav til både talorda *éin*, *éi*, eitt og dei ubundne artiklane i moderne norsk (og i vm., sjølv sagt). Fyrst kom altså *talordsformene – som er trykkunge*. Dei var grunnlag for utvikling av *dei ubundne artiklane som me finn i meir trykklett stilling*.

Ei slik utvikling starta nok tidleg, men bruk av ubunden artikkel er likevel sjeldan å finne i eldre norrønt. I staden stend som regel substantivet aleine i ubunden stilling: *”þorsteinn hét maðr”* (= Torstein heitte *ein* mann). Her er *'maðr'* sjøelve grunnforma (nominativ, eintal, hankj.) av substantivet. Det har heile sju ulike bøyingsformer – kvar til sitt bruk – i det gamle språket.

Dei fleste germanske språka har utvikla sine ubundne artiklar med grunnlag i det gamle *talordet for éin* i det enkelte landet – slik det har vore hos oss –, og resultatet har blitt *'a'* og *'an'* i engelsk, *'ein'* i tysk, *'en'* i dansk og svensk, *'een'* i nederlandsk. Gammal germansk form **aina-* ligg til grunn for alle desse formene, våre medrekna.

Islandsk har enno ikkje utvikla ubundne artiklar i vår meining av ordet, men held på eit system som stort sett samsvarer med det *ein* finn i norrønt.

Førestilte bundne artiklar

Dei førestilte bundne artiklane i vm. er *'dænn'* (m), *'dænn'* (f), *'de'* (n) og *'dei'* (pl). Dei same orda er også peikande pronomer (Sjå ovanfor!) og stend då framføre substantivet saman med eit adjektiv. Artiklane blir difor også kalla *”adjektivets bundne artiklar”* :

Ho grudde sæ litt te *dænn lange bilturen*, mæn gledde sæ te å ta *dænn nye hytta* innmæ *de fine vanne* i brug, – og ikkje å *færrgløyme dei nydelie fjellane* på hi sia a vanne!

Dei førestilte bundne artiklane er ”etterkomarar” av fylgjande former av dei peikande pronomena i norrønt: *'þann'* (m, akk, sg), *'þat'* (n, nom/akk, sg) og *'þeir'* (m, nom, pl).

Etterhengde bundne artiklar.

Venneslamålet har fylgjande etterhengde bundne artiklar i eintal:

- en i hankjønn (elg-*en*, mann-*en*, ståol-*en*)
- a i hokjønn (kjyr-*a*, lamp-*a*, bygd-*a*, øy-*na*)
- e i inkjekjønn (lamm-*e*, bån-*e*, fjøs-*e*).

I fleirtal er den bundne etterhengde artikkelen *-ane* i alle kjønn (menn-*ane*, kån-*ane*, bån-*ane*, bygd-*ane* osv.).

Dei etterhengde bundne artiklane kjem av det peikande pronomenet (demonstrativet) *'hinn'* (eller dei enklare formene *'inn'* el. *'enn'*) i gammalnorsk. Det blir lagt til dei bøygde formene av substantivet og er sjølv bøygd i samsvar med dette i kjønn, tal og kasus. Endingane ”våre” (*-en*, *-a*, *-e* og *-ane*) er ”restar” av dei gamle nominativs- el. akkusativsendingane.

Frå døma under avsnittet om dei førestilte bundne artiklane ser me at substantiva er bundne både med førestilte og etterhengde artiklar:

- dænn* lange biltur-*en*
- dænn* nye hytt-*a*
- de* fine vann-*e*
- dei* nydelie fjell-*ane*

Me får såleis *dobbel binding* el. ”*overbestemthet*” av substantivet.

Talord

Talorda deler me inn i grunntal og rekketal. Nedanfor fører eg opp ein del former som i vm. blir uttalte med større eller mindre avvik frå vanleg uttale av dei tilsvarende skriftformene. Tala 1 – 4 kommenterer eg særskilt her sjølv om dei også er omtalte i ordlista. – I ordlista finn du merknader også til andre tal frå rekkene her.

<u><i>Grunntal:</i></u>	<u><i>Rekketal:</i></u>
éin	fysste / fösste
tåo	andre / annre
tri	tredje / tre-e
fire	fjære
fæmm	fæmmte
seks	sjette
syv	syv(e)n(d)e

<u>Grunntal:</u>	<u>Rekketal:</u>	
åtte	ått(e)n(d)e	
ni	ni(e)n(d)e	
ti	ti(e)n(d)e	
ellve / øllau	ellefte	
tåll	tållte	
trætten	trætt(e)n(d)e	
fjåorten	fjåort(e)n(d)e	
fæmmten	fæmmt(e)n(d)e	
seisten	seist(e)n(d)e	
søtten	søtt(e)n(d)e	
atten	att(e)n(d)e	
nitten	nitt(e)n(d)e	
tyve	tyv(e)n(d)e	
éin-og-tyve	éin-og-tyv(e)n(d)e	

syv-og-tyve	syv-og-tyv(e)n(d)e	

trædve	træddefte	
éin-og-trædve	éin-og-træddefte	

førrti / førr	førrtian(d)e / førrtien(d)e	

søtti	søttian(d)e / søttien(d)e	

honnre	honnrede	(”Detta sei’ æ fãrr honnrede gãng!”)
honnr’-og-éin	honnr’-og-fysste	

tusen	tusen(d)e	

milljåon	milljåonte	

Merknader til talorda:

Oppsettet ovanfor er i samsvar med den eldre offisielle teljemåten – omlag slik han høyrdest ut når venndølane brukte han i ”trædve-årane”.

Noverande offisielle teljemåte fekk me i 1951. Og sjølv om det er tolleg lenge sidan, har han hatt problem med å slå skikkeleg gjennom i dagleglivet både hos venndølane og elles hos alle andre dølar i landet vårt. Og det er nok slik at den eldre teljemåten framleis er mykje i bruk – jamvel blant borna og dei unge. Og nordmenn kommuniserer i dag greitt ved hjelp av både gammal og ny teljemåte – eller med ei blanding av desse.

Éin (= 1) er einaste grunntalet som har ulike former for kjønn i vm.: *éin* (*m*), *éi* (*f*), *ett* (*n*). Slik er det også i skriftspråka våre. – Det er eigentleg dei

same formene me bruker som ubundne artiklar (Sjå ovanfor om *dei ubundne artiklane*!).

'Fysste / fösste (= fyrste / første). Me ser her at dialektordet har utvikla assimilasjonen *rs > ss*. Både 'fysste' og 'fösste' er former som er i bruk i vm. i dag.

Som talord (rekkeetal) kan det stå både substantivisk og adjektivisk:

Jakob æ dænn fysste i mål. Jakob æ fysste junior i mål. Jakob æ fysste junioren i mål. Jakob æ dænn fysste junioren i mål. (Jfr. 'fysst / fösst' i ordlista!).

Fysst / fösst kan ha rolle som eit adverb med superlativ form. Grunnforma er då eit adverbialt 'fårr (= 'for'). Gradbøyinga blir

fårr – føre – fysst :

”Tore jænge fårr sæ sjæl”.

”Jakob jænge føre Tore”.

”Jåon jænge fysst”.

'Fus' er eit ord borna bruker når dei bestemmer kven som er *fyrstemann i ein leik*, dvs. – *kven som skal starte leiken*. Då ropar dei ”Fus!” ”Ann!” ”Tredj!” ”Fjær!” osv. Den som er fyrst til å rope ”Fus!” startar opp. Dette gjeld i leikar der ein må lage ei rekkefylgje av deltakarane, t.d. når ein skal ”kaste på stikka”.

Ordet har truleg vandra hit frå austsvensk der 'en fus' tyder 'en kakse' (= godseigar, storbonde). – 'Kakse' er eit anna ord som blir brukt når ein avgjer kven som skal starte opp eit spel eller ein leik.

Tåo (= 2). Vennesla-målet har diftongen 'åo' der skriftmåla har lang o-lyd).

Diftongen finn me i forma 'tvåo' for same talordet lengre inne i Agder-bygdene. Me kan rekne med at også vm. har hatt denne forma (med 'v') tidlegare. 'V'-en er opphavleg, og dei fleste germanske skriftspråka har halde på han, sjølv om han ikkje alltid er med som vanleg v-lyd i uttalen av ordet: 'två' (sv), 'two' (eng), 'twa' (fris), 'twee' (nl), 'zwei' (ty), 'tveir' (mask. form i islandsk).

Setesdal og Vennesla er nære naboar. Språket der øvst i dalføret vårt kjennest på mange måtar heimsleg for venndølane. Det må vere rett å vise til enkelte sær-eigne drag i Setesdalmålet for å peike på kor nær knytta også Vennesladialekten er til ”det gamle språket”, norrønt.

I norrønt var talordet 2 bøygd i kjønn og kasus. Nominativformene var 'tveir' (m), 'tvær' (f) og 'tvau' (n). – Desse ulike formene for kvart kjønn finn me framleis att i levande tale i Setesdal – bare med mindre endringar: 'tvei' (m), 'tvæ' (f), 'tvau' (n) (uttalt ”tvao”). – Her er det nøytrumsforma som liknar mest på vårt ”tåo”.

Andre / annre (= 2.). 'Andre' (med tydeleg 'd') er den forma me vil bruke i trykktung stilling, – også når ordet fungerer som ubunde pronomen: ”De probleme fær' andre ta sæ a.”

'Annre' har assimilasjonen 'nd' > 'nn' og er nok den mest alminnelege å høyre av dei to formene.

Tri (= 3). – Lang 'i' er den opphavlege rotvokalen i dette talordet, som kjem av den norrøne grunnforma 'þrír' (nom. hankj.). Også gammal dansk og gammal svensk hadde grunnformer med lang 'i' som rotvokal.

Skriftspråka i Danmark, Sverige og Noreg brukar alle forma 'tre' for dette talordet nå. Det gjeld også nynorsk. Der har ein likevel halde på 'tri' som sideform.

Også for talordet 3 prøver setesdølane å halde dei gammalnorske nominativsformene levande – tilnærma uendra:

<u>norr.:</u>	<i>þrír</i> (m)	<i>þrjár</i> (f)	<i>þrjú</i> (n)
<u>Set.:</u>	<i>tri</i> (m)	<i>trjá</i> (f)	<i>trju</i> (n)

Fire (= 4) Dette talordet har kome til oss sørfrå, over havet frå det danske språket.

I norrønt hadde også 4 som talord ulike former for kjønn og kasus, Nominativsformene er framleis haldne levande hos enkelte setesdølar:

<u>norr.:</u>	<i>ffórir</i> (m)	<i>ffórar</i> (f)	<i>ffögur</i> (n)
<u>Set.:</u>	<i>ffore</i> (m)	<i>ffora</i> (f)	<i>ffågo</i> (n)

Vokalen 'ø' som ofte blir kalla "o med kvist", blir uttalt som ein open å-lyd. Lang 'i' og lang 'o' blir oftast diftongerte hos setesdølane: *i* > *ei* ("trei" = 3), *o* > *åo* ("ffåore / ffåora" = 4). Tala 5, 11 og 12 er omhandla i ordlista (Sjå under fæmm og øllau!).